# ความสำคัญของพระพุทธศาสนา
# ในฐานะศาสนาประจำชาติ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

# ความสำคัญของพระพุทธศาสนา
# ในฐานะศาสนาประจำชาติ

ISBN............................

**พิมพ์ครั้งแรก** - ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐
ในหนังสือ *พุทธมณฑล เฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ มหาราช เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ พ.ศ. ๒๕๓๐*

พิมพ์ครั้งที่ ๓ - ก.พ. ๒๕๓๒ งานพระราชทานเพลิงศพ พระครูกิตติญาณประยุต เจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์
พิมพ์ครั้งที่ ๗ - ก.ย. ๒๕๓๗ *(ปรับปรุงเพิ่มเติม)* มูลนิธิพุทธธรรม

**พิมพ์ครั้งที่ ๑๙** -ตุลาคม ๒๕๕๖ ***(ตรวจชำระ-จัดปรับรูปเล่ม)*** ๑,๐๐๐ เล่ม
**มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)**

[ตัวเลข **"พิมพ์ครั้งที่ ๑๙"** นี้ เป็นอย่างต่ำ โดยนับตามหลักฐานเท่าที่พบ – ยังอยู่ระหว่างรวบรวมข้อมูลเพื่อให้ได้ตัวเลขจริง]



*แบบปก:*

**พิมพ์ที่**

# อนุโมทนา

**มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)** มีกัลยาณฉันทะจัดพิมพ์หนังสือธรรมะเผยแพร่เป็นธรรมทาน เพื่อขยายประโยชน์ทางธรรมทางปัญญาให้แผ่ไพศาล

บัดนี้ ดร. นิเชต สุนทรพิทักษ์ ประธานมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพฯ แจ้งบุญเจตนาว่า ใน พ.ศ. ๒๕๕๖ นี้ ทางมูลนิธิฯ มีโครงการจะจัดพิมพ์หนังสือธรรมแจกจ่ายเผยแพร่แก่ห้องสมุดโรงเรียนตำรวจตระเวณชายแดน ในจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ และพุทธศาสนิกชนผู้สนใจทั่วไป โดยไม่คิดค่าใช้จ่าย เหมือนที่ได้ปฏิบัติมาเป็นประจำทุกปี

ในวาระนี้ ทางมูลนิธิฯ จะจัดพิมพ์หนังสือธรรมะ ๕ ชื่อเรื่อง คือ

***๑. การศึกษาเริ่มต้น เมื่อคนกินอยู่เป็น***
***๒. ทำอย่างไรจะหายโกรธ***
***๓. วันสำคัญของชาวพุทธไทย*** *(วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา)*
***๔. ความสำคัญของพระพุทธศาสนา ในฐานะศาสนาประจำชาติ***
***๕. ชาวพุทธต้องเป็นผู้ตื่น***

ขออนุโมทนามูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพฯ ที่ดำเนินการเผยแพร่ธรรมเพื่อความเจริญธรรมเจริญปัญญาของประชาชนครั้งนี้ ขอกุศลจริยาเพื่อประโยชน์ทางการศึกษา จงเป็นปัจจัยแห่งความแผ่ไพศาลของพระสัทธรรม เพื่อความเกษมศานต์แห่งมหาชน ตลอดกาลยาวนานสืบไป

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

*๒๙ กันยายน ๒๕๕๖*

# สารบัญ

# ความสำคัญของพระพุทธศาสนา
# **ในฐานะศาสนาประจำชาติ***

พระพุทธศาสนานั้น เราถือกันว่าเป็นศาสนาประจำชาติ การถืออย่างนี้ เป็นประเพณีที่สืบต่อมาโดยถูกต้องตามสมควรแก่เหตุ คือ การที่พระพุทธศาสนากับชนชาติไทยได้มีความสัมพันธ์แนบแน่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งในทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

ในทางประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของชนชาติไทยเนื่องมาด้วยกันกับความเป็นมาของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะนับตั้งแต่สมัยที่ชนชาติไทย มีประวัติศาสตร์อันชัดเจน ชาวไทยก็ได้นับถือพระพุทธศาสนาต่อเนื่องตลอดมา จนกล่าวได้ว่า

---

* หนังสือ *ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ* นี้ พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เขียนขึ้นตามคำอาราธนาของคณะอนุกรรมการจัดทำหนังสืออนุสรณ์พุทธบูชา ในคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล ลงพิมพ์เป็นบทความแรกในหนังสือ *พุทธมณฑล เฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ มหาราช เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ พ.ศ. ๒๕๓๐*

ประวัติศาสตร์ของประเทศไทย เป็นประวัติศาสตร์ของชนชาติที่นับถือพระพุทธศาสนา

ในด้านวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนไทยได้ผูกพันประสานกลมกลืนกับหลักความเชื่อ และหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ตลอดเวลายาวนาน จนทำให้เกิดการปรับตัวเข้าหากัน และสนองความต้องการของกันและกัน ตลอดจนผสมคลุกเคล้ากับความเชื่อถือและข้อปฏิบัติสายอื่นๆ ที่มีมาในหมู่ชนชาวไทย ถึงขั้นที่ทำให้เกิดมีระบบความเชื่อและความประพฤติปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาที่เป็นแบบของคนไทยโดยเฉพาะ อันมีรูปลักษณะและเนื้อหาของตนเอง ที่เน้นเด่นบางแง่บางด้านเป็นพิเศษ แยกออกได้จากพระพุทธศาสนาอย่างทั่วๆ ไป ซึ่งเรียกได้ว่า เป็นพระพุทธศาสนาแบบไทย หรือพระพุทธศาสนาของชาวไทย

วัฒนธรรมไทยทุกด้านมีรากฐานสำคัญอยู่ในพระพุทธศาสนา ถ้อยคำมากมายในภาษาไทยมีต้นกำเนิดมาจากภาษาบาลี และมีความหมายที่สืบเนื่อง ปรับ แปร หรือเพี้ยนมาจากคติในพระพุทธศาสนา แบบแผน และครรลองตามหลักการของพระพุทธศาสนา ได้รับการยึดถือเป็นแนวนำและเป็นมาตรฐานสำหรับความประพฤติ การบำเพ็ญกิจหน้าที่ และการดำเนินชีวิตของคนในสังคมไทย

ทุกระดับ ทั้งสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ปกครองประเทศ และไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน

คนไทยทั่วทั้งหมด ตั้งแต่องค์พระเจ้าแผ่นดินลงมาจนถึงผู้ชายชาวบ้านสามัญแทบทุกคน ได้บวชเรียนรับการศึกษา จากสถาบันพระพุทธศาสนา ดังมีประเพณีบวชเรียนเป็นหลักฐานสืบมา

วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาของสังคมไทย เป็นแหล่งคำสั่งสอน การฝึกอบรม และอำนวยความรู้ ทั้งโดยตรงแก่ผู้เข้าไปบวชเรียนอยู่ในวัด และโดยอ้อมแก่ทุกคนในชุมชนที่อยู่แวดล้อมวัด ชุมชนทุกแห่ง แม้แต่หมู่บ้านในชนบทห่างไกล ต่างก็มีวัดประจำเป็นศูนย์รวมจิตใจ และเป็นศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชน

กิจกรรมใหญ่ที่มีความสำคัญของรัฐก็ดี ของชุมชนก็ดี จะมีส่วนประกอบด้านพระพุทธศาสนาเป็นพิธีการ เพื่อเน้นย้ำความสำคัญและเสริมคุณค่าทางจิตใจ

แม้แต่กิจกรรมเล็กน้อยจนถึงการประกอบกิจส่วนตัวของบุคคลในชีวิตประจำวัน เช่น ตื่นนอน ล้างหน้า ออกเดินทางไปทำงานจนถึงเข้านอน ก็อาจเคร่งครัดถึงกับนำคำสอนและข้อปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาเข้าแทรกเป็นส่วนนำสำหรับเตือนสติ กระตุ้นเร้าในทางกุศล หรือเพื่อความเป็น

สิริมงคล (ดังปรากฏต่อมาภายหลัง บางทีเลือนลางเหลือเพียงเป็นการทำตามๆ กันมา เป็นเรื่องโชคลาง หรือสักว่าทำพอเป็นพิธี)

เหตุการณ์ทั้งหลายในช่วงเวลาและวัยต่างๆ ของชีวิต เช่น การเกิด การแต่งงาน และการตาย ก็ทำให้มีความสำคัญและดีงามด้วยกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา กล่าวได้ว่า ชีวิตของคนไทยผูกพัน อิงอาศัยกันกับพระพุทธศาสนาเต็มตลอด ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย

สภาพที่กล่าวมานี้ ได้เป็นมาช้านาน จนฝังลึกในจิตใจและวิถีชีวิตของชาวไทย กลายเป็นเครื่องหล่อหลอมกลั่นกรองนิสัยใจคอพื้นจิตของคนไทย ให้มีลักษณะเฉพาะตน ที่เรียกว่าเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย และทำให้พูดได้อย่างถูกต้องมั่นใจว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของประเทศไทย

อย่างไรก็ตาม เมื่อ ๑๐๐ ปีเศษล่วงมานี้ ประเทศไทยได้ถูกคุกคามโดยลัทธิอาณานิคม เป็นเหตุให้ต้องมีการเปลี่ยนแปลงระบบแบบแผนต่างๆ ในการบริหารประเทศตามแบบอย่างประเทศตะวันตก เพื่อเร่งรัดปรับปรุงตัวให้เจริญทัดเทียมที่จะต้านทานป้องกันอำนาจครอบงำของประเทศที่กำลังเที่ยวล่าอาณานิคมอยู่ในเวลานั้น เริ่มแต่

เปลี่ยนแปลงระบบการศึกษา ไปจนถึงเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองในที่สุด

พร้อมกันนั้น วัฒนธรรมแบบตะวันตกก็หลั่งไหลเข้ามามากขึ้นตามลำดับ ทำให้วิถีชีวิตของคนไทยเปลี่ยนแปลงไปในแนวทางที่แปลกแยกห่างเหินจากวัฒนธรรมไทยเดิมยิ่งขึ้นทุกที แม้ว่าเอกราชของประเทศชาติจะได้รับการดำรงรักษาให้รอดพ้นปลอดภัยมาได้ แต่เอกลักษณ์ของสังคมไทยก็ได้ถูกกระทบกระแทกจนสึกกร่อน และเลือนจางลงไปเป็นอันมาก

เมื่อเวลาผ่านมาจนถึงยุคปัจจุบัน ความแปลกแยกห่างเหินจากวัฒนธรรมของตน และความกร่อนเลือนไม่ชัดเจนของเอกลักษณ์ไทย ก็ทำให้คนไทยจำนวนไม่น้อยเกิดความไม่มั่นใจหรือลังเลที่จะพูดว่า *พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของประเทศไทย*

โดยเฉพาะในด้านการเมืองการปกครอง แม้ว่าบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญข้อว่า "พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ" จะมีผู้ตีความว่าเป็นการบ่งบอกโดยนัยว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ เพราะกำหนดตายตัวให้พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันคู่กันกับสถาบันพระมหากษัตริย์ และเป็นหลักประกันว่า องค์พระประมุขของชาติทรงเป็นศาสนิกแห่งศาสนาเดียวกันกับประชากร

ส่วนใหญ่ของประเทศของพระองค์ แต่กระนั้น คนไทยไม่น้อย แม้ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบชะตากรรมของประเทศ ก็ยังขาดความมั่นใจ ต่างก็พยายามหลีกเลี่ยงที่จะพูดถึงคำพูดประโยคสั้นๆ ที่ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาตินี้ หรือไม่ก็พูดออกมาอย่างอึกอักอ้อมแอ้ม

ภาวะลังเล ขาดความมั่นใจ และไม่แน่วแน่เข้มแข็งที่เริ่มกลายเป็นความขัดแย้งกันนี้ ได้ครอบงำสังคมไทยอยู่ช่วงเวลาหนึ่ง จนกระทั่งในที่สุด ความยืนยันตัวเองก็กลับคืนมาได้อีกครั้งหนึ่ง เมื่อชาวไทยทั่วประเทศได้ฟังกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ตรัสต้อนรับพระสันตะปาปา จอห์น ปอล ที่ ๒ ประมุขแห่งศาสนจักรคาทอลิก ในคราวที่เข้าเฝ้า ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๗ มีความจำเพาะตอนนี้ว่า

> "คนไทยเป็นศาสนิกที่ดีทั่วกัน ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาประจำชาติ"

หลังจากได้ความมั่นใจ ดุจเป็นพระราชวินิจฉัยจากพระราชดำรัสครั้งนี้แล้ว บุคคลและวงการต่างๆ ก็พากันมีความกล้าหาญที่จะพูด หรือเขียนให้ชัดแจ้งออกมาว่า "พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ"

เหตุผลที่ถือว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ มิใช่เฉพาะที่กล่าวไว้คร่าวๆ ข้างต้นเท่านั้น แต่มีมากหลายประการ ซึ่งพอจะประมวลได้ดังนี้

- ๑ -

# พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประชากร ส่วนใหญ่ของประเทศไทย

ในจำนวนประชากรของประเทศไทยปัจจุบัน ประมาณ ๕๓ ล้านคน* มีพลเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาประมาณร้อยละ ๙๕ หรือพูดได้ว่า คนไทยเกือบทุกคนเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อพูดอย่างกว้างๆ หรือเอาส่วนใหญ่เป็นหลัก โดยไม่ต้องประกาศอย่างเป็นทางการ ก็ถือได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของประเทศไทย

อาจมีผู้ตั้งข้อสงสัยว่า ถึงแม้พระพุทธศาสนาจะเป็นศาสนาของประชากรส่วนใหญ่ก็จริง แต่การถือว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ จะกลายเป็นการไม่ยอมรับ หรือไม่ให้ความสำคัญ ตลอดจนเป็นการกีดกั้นข่มขี่ศาสนาของคนส่วนน้อยทั้งหลายไปหรือไม่

---

* ใน พ.ศ. ๒๕๔๓ ประชากรประมาณ ๖๓ ล้านคน

ข้อสงสัยนี้ ตอบได้ว่า ลักษณะการนับถือศาสนาโดยทั่วไป แยกได้เป็น ๒ แบบ คือ

การนับถือศาสนาอย่างหนึ่ง เป็นแบบยึดติดถือมั่นว่าข้อที่พวกตนถือปฏิบัติเท่านั้นจึงจะถูกต้อง ใครถืออย่างอื่นเป็นผิดทั้งสิ้น อาจถือถึงขนาดที่ว่า ความเชื่อถือปฏิบัติหรือศาสนาอื่นเป็นบาป เป็นมารร้ายที่จะต้องใช้กำลังกำจัดกวาดล้างให้หมดสิ้นไป อย่างน้อยก็ถืออย่างเป็นเหตุให้แบ่งพวกแบ่งหมู่ ในลักษณะที่เป็นปฏิปักษ์กัน เข้ากันไม่ได้ นี้แบบหนึ่ง

การถือศาสนาแบบนี้ ถ้าพวกที่ถือเป็นคนส่วนใหญ่ ก็จะต้องไม่ยอมรับและจะต้องกีดกั้นข่มขี่ หรือถึงกับเบียดเบียนกำจัดกวาดล้างลัทธิศาสนาของพวกคนส่วนน้อยอย่างแน่นอน

อย่าว่าแต่พวกที่ถือต่างกันจะเป็นคนส่วนใหญ่กับคนส่วนน้อยเลย แม้แต่จะเป็นกลุ่มเป็นหมู่ที่ใหญ่เท่าๆ กันใกล้เคียงกัน หรือเป็นกลุ่มเป็นหมู่เล็กๆ ด้วยกัน ก็ต้องมีการขัดแย้งกัน มีการกระทบกระทั่งรุนแรงหรือรบราฆ่าฟันกัน ไม่ว่าจะมีศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นศาสนาประจำชาติหรือไม่ก็ตาม ดังปรากฏให้เห็นอยู่เด่นชัดในหลายประเทศในปัจจุบัน

ส่วนการนับถือศาสนาอีกแบบหนึ่งนั้น เป็นการดำเนินไปตามหลักธรรมดาที่ว่า การที่จะมีชีวิตที่ดีงามนั้น สำหรับสามัญชน ก็จะต้องมีหลักความเชื่อถือและระบบความประพฤติปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแบบแผน หรือเป็นแนวนำ จึงเลือกรับหรือรับช่วงสืบทอดเอาศาสนาอย่างหนึ่งมานับถือ โดยเลื่อมใสศรัทธาและได้พิจารณาเห็นว่า คำสอนและข้อปฏิบัติของศาสนานั้นดีงามเป็นคุณประโยชน์เหมาะสมที่จะนำทางชีวิตของตน และเป็นความจริงแท้เท่าที่ตรองเห็นด้วยสติปัญญาแล้วว่ามีคุณค่า ซึ่งจะไม่พาไปสู่ความหลงผิด

การนับถือแบบนี้ มีแต่การเห็นคุณค่าและความดีงามที่มองเห็นตระหนักแก่ตน โดยไม่ต้องมีการรังเกียจเดียดฉันท์หรือเพ่งโทษความเชื่อถือปฏิบัติที่เรียกว่า ศาสนาของคนอื่นพวกอื่น ไม่เป็นเหตุแบ่งแยก ขัดแย้งหรือเบียดเบียนกับใครๆ แต่อยู่ร่วมและยอมรับกันได้ มองคนอื่นโดยเห็นว่าเป็นสิทธิหรือเป็นความเหมาะกันกับตัวเขาที่จะเชื่อถือปฏิบัติอย่างนั้น

แม้นถ้าหากจะเห็นว่าความเชื่อถือปฏิบัติของคนอื่นนั้นผิด ก็ย่อมคิดที่จะช่วยแก้ไขด้วยความรักใคร่ปรารถนาดีโดยท่าทีแห่งความการุณย์ต่อมิตร และด้วยวิธีการแห่งปัญญาเพียงอย่างเดียว คือทำให้เขามองเห็น รู้เข้าใจและ

ยอมรับด้วยตนเองเท่านั้น ไม่มีการบีบบังคับล่อเอาหรือยัดเยียดให้

โดยนัยนี้ ถ้าผู้นับถือศาสนาแบบหลังเป็นคนส่วนใหญ่ การที่ศาสนาของคนเหล่านั้นได้เป็นศาสนาประจำชาติ ย่อมจะไม่เป็นเหตุให้มีการกีดกั้นข่มเหงต่อศาสนาของชนส่วนน้อยแต่ประการใด แต่ในทางตรงข้าม หมู่ชนส่วนน้อยที่นับถือศาสนาอื่น จะกลับพลอยร่วมได้รับประโยชน์และผลดีตามไปด้วย ดังจะเห็นได้จากความที่จะกล่าวต่อไป

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่า หมู่ชนที่นับถือศาสนาแบบหลังนี้ ไม่ว่าจะเป็นชนส่วนใหญ่หรือชนส่วนน้อยก็ตาม แม้ถึงจะเป็นเจ้าของศาสนาประจำชาติ แต่ถ้าอยู่ร่วมด้วยกับหมู่ชนที่นับถือศาสนาแบบแรก ก็มักจะตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบ โดยถูกรุกไล่เบียดเบียนจากผู้ถือศาสนาแบบแรก แม้ที่เป็นชนกลุ่มย่อย กลายเป็นฝ่ายตั้งรับ ร่นถอย และร่อยหรอลงไปเรื่อยๆ

ในการเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับศาสนานั้น รัฐต่างๆ มีวิธีปฏิบัติที่แยกได้อย่างง่ายๆ เป็น ๒ ประเภท คือ สัมพันธ์แบบให้ความสำคัญ ตลอดจนช่วยโอบอุ้มอุปถัมภ์ กับสัมพันธ์แบบวางเฉยไม่เกี่ยวข้อง ตลอดจนปฏิบัติอย่างเป็นปฏิปักษ์

แต่ไม่ว่าจะสัมพันธ์แบบใด ก็ล้วนเป็นการปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่รัฐทั้งสิ้น กล่าวคือ เป็นเรื่องของการปกครอง ซึ่งดำเนินการในวิถีทางต่างๆ ที่จะทำให้ศาสนาอำนวยประโยชน์แก่รัฐ หรือรักษาผลประโยชน์ของรัฐไว้ไม่ให้ถูกกระทบกระเทือนจากฝ่ายศาสนา

ประเภทแรกเป็นความสัมพันธ์ในทางบวก ประเภทหลังเป็นความสัมพันธ์ในทางลบ

รัฐที่มีความสัมพันธ์กับศาสนาในทางลบ ก็เพราะเห็นว่า ความสัมพันธ์กับศาสนาในทางบวกจะก่อให้เกิดปัญหาแก่รัฐ เช่น ในประเทศที่มีผู้นับถือลัทธิศาสนาต่างกันมากหลาย และลัทธิศาสนาเหล่านั้นมีลักษณะการนับถือแบบยึดติดแบ่งพวกแบ่งหมู่ ไม่ยอมรับกัน มีความขัดแย้งสูง การเกี่ยวข้องกับลัทธิศาสนาเหล่านั้น มีแต่จะก่อให้เกิดปัญหาความกระทบกระทั่ง แก่งแย่งกัน ตลอดจนความรุนแรงต่างๆ มากขึ้น รัฐก็จะวางเฉยไม่เกี่ยวข้องกับลัทธิศาสนาใดๆ โดยตรง

ในบางประเทศที่รัฐปกครองด้วยลัทธินิยมซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับศาสนา ลัทธินิยมนั้นก็เสมือนเป็นศาสนาผูกขาดของรัฐนั้น รัฐนั้นจึงอาจปฏิบัติในลักษณะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาอื่นๆ เช่น ไม่ให้เสรีภาพในการเผยแผ่ศาสนา แต่ให้เสรีภาพในการโจมตีศาสนา ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้ศาสนาอื่น

มาชักจูงประชาชนให้หันเหออกไปจากลัทธินิยมประจำรัฐของตน หรือในบางกรณี ถ้าเป็นไปได้ ก็อาจถึงกับให้นักบวชในศาสนาอื่นเป็นสื่อเผยแพร่ลัทธินิยมนั้นเสียเลย

ในประเทศที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาเดียวกัน และศาสนานั้นมีลักษณะการนับถือแบบไม่ผูกขาด ไม่รังเกียจเดียดฉันท์ผู้นับถือศาสนาอื่นๆ ไม่แบ่งพวกแยกหมู่ ย่อมเป็นการสมควรที่รัฐจะยอมรับให้เป็นที่ปรากฏชัดว่า ศาสนานั้นเป็นศาสนาประจำชาติ ดังเช่นในกรณีของพระพุทธศาสนาที่เป็นศาสนาประจำชาติของประเทศไทย ทั้งนี้ เพื่อจะได้เกิดความสะดวกหรือคล่องตัว ในการที่รัฐหรือสังคมจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์ และปฏิบัติต่อศาสนาและองค์ประกอบของศาสนานั้นได้อย่างถูกต้องเหมาะสม และได้ผลดีโดยสมบูรณ์ เฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่ที่จะถือเอาประโยชน์จากศาสนานั้นได้อย่างเต็มที่ เช่น ในการส่งเสริมสนับสนุนให้ศาสนานั้นมีกำลังความสามารถที่จะอำนวยประโยชน์สุขอย่างสูงสุดแก่รัฐและแก่สังคม เป็นต้น

อนึ่ง ในการปฏิบัติเช่นนี้ ผลดีย่อมเกิดขึ้นแก่ศาสนาต่างๆ ของชนกลุ่มน้อยทั้งหลายด้วย เพราะการที่ศาสนาของคนส่วนใหญ่ปรากฏตัวเด่นชัดขึ้นมา ย่อมทำให้ศาสนาอื่นๆ ของชนกลุ่มน้อยทั้งหลายพลอยปรากฏตัวเด่นชัดขึ้นมาด้วย

เช่นทำให้รัฐและสังคมรู้เห็นเข้าใจว่า ศาสนาอื่นที่คนในประเทศเดียวกับตนนับถือยังมีศาสนาอะไรอีกบ้าง ศาสนาใดมีชนกลุ่มน้อยพวกไหนนับถือ มีจำนวนเท่าใด มีข้อแตกต่างในธรรมเนียมปฏิบัติและการที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างไรเป็นต้น ซึ่งในเมื่อไม่มีการแบ่งแยกกีดกั้นข่มเหงกันดังกล่าวแล้ว ความปรากฏตัวเด่นชัดนี้ ก็จะช่วยให้เกิดความสะดวกหรือคล่องตัวในการที่จะเกี่ยวข้องปฏิบัติต่อศาสนานั้นๆ ในแนวทางของการส่งเสริมสนับสนุนเช่นเดียวกัน ตามสัดส่วนที่เหมาะสม

ควรทำความเข้าใจให้ชัดเจนเกี่ยวกับคำพูดที่ว่า รัฐพึงเกี่ยวข้องสัมพันธ์และถือเอาประโยชน์จากศาสนา เพราะถ้าตีความคำพูดนี้ไม่ถูกต้อง อาจเข้าใจความหมายผิดพลาดและเห็นไปในทางตรงข้ามตามที่มีผู้ถือว่า การที่รัฐถือเอาประโยชน์จากศาสนาเป็นความชั่วร้าย

ความจริง การที่รัฐถือเอาประโยชน์จากศาสนา หรือช่วยให้ศาสนาอำนวยประโยชน์แก่รัฐนั้น เป็นหลักธรรมดาของการปกครองทีเดียว ในทางตรงข้าม ถ้ารัฐไม่ถือเอาประโยชน์จากศาสนานั้นแหละ จะเป็นการผิดวิสัยของการปกครอง และเป็นความบกพร่องของการปกครองนั้นด้วย

ปัญหามีเพียงว่า การถือเอาประโยชน์จากศาสนานั้นเป็นไปโดยชอบธรรมหรือไม่

การปกครองที่ถือเอาประโยชน์จากศาสนาโดยชอบธรรม หมายถึง การช่วยส่งเสริมสนับสนุนร่วมมือหรือเอื้ออำนวยโอกาสให้ศาสนาสามารถบำเพ็ญกิจหน้าที่เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ทำให้ประชาชนเป็นคนดีมีศีลธรรมอยู่ร่วมกันอย่างร่มเย็น เป็นสังคมที่มีสันติสุข ซึ่งเป็นจุดหมายร่วมกันทั้งของการปกครองของรัฐ และของศาสนา

แต่ถ้าผู้ปกครองใช้ศาสนาหรือองค์ประกอบของศาสนาเป็นเครื่องมือเสริมอำนาจ หรือความมั่นคงแห่งสถานะของตน หรือแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวอย่างหนึ่งอย่างใด ก็เรียกว่า เป็นการถือเอาประโยชน์จากศาสนาโดยไม่ชอบธรรม

เป็นธรรมดาว่า ในการปกครองนั้น ไม่ว่าจะมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ตาม ที่จะยังผลกระทบต่อประโยชน์สุขของประชาชน รัฐหรือผู้ปกครองจะต้องสนใจเกี่ยวข้อง และปฏิบัติต่อสิ่งนั้นในทางที่จะบังเกิดผลดีต่อประชาชน

ศาสนาเป็นสถาบันที่สำคัญยิ่ง และมีอิทธิพลอย่างมากมายต่อชีวิตจิตใจและความเป็นอยู่ของประชาชน ถ้าศาสนามีกำลังทำกิจหน้าที่อย่างถูกต้อง ก็จะเป็นปัจจัย

สำคัญที่นำประโยชน์สุขมาให้แก่ประชาชน แต่ถ้าศาสนาอ่อนแอหรือถูกนำมาปฏิบัติอย่างผิดพลาดคลาดเคลื่อน ก็อาจทำให้เกิดความสูญเสียประโยชน์ หรือก่อโทษแก่สังคมได้อย่างกว้างขวางลึกซึ้ง

ดังนั้น จึงจำเป็นอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ที่รัฐหรือผู้ปกครองจะต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับศาสนา และช่วยให้ศาสนาก่อประโยชน์อย่างถูกต้อง เพียงแต่ว่าจะต้องระวังให้เป็นการถือเอาประโยชน์จากศาสนา หรือทำให้ศาสนาอำนวยประโยชน์แก่รัฐโดยชอบธรรม อย่างที่กล่าวแล้วข้างต้น

การปกครองนั้น มีหลักการที่จะสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ประชาชนทั่วทั้งหมด และในทางปฏิบัติ ย่อมเป็นการสมควรที่รัฐจะดำเนินการให้ประโยชน์สุขนั้นเกิดขึ้นแก่ประชาชนจำนวนมากที่สุด ในเวลาอันรวดเร็วที่สุด

ดังนั้น ในกรณีที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาเดียวกันอยู่แล้ว การเกี่ยวข้องสัมพันธ์ด้วยดี หรือการส่งเสริมสนับสนุนศาสนานั้น ก็เท่ากับเป็นการสร้างสรรค์อำนวยประโยชน์สุขแก่ประชาชนแทบทั้งประเทศได้พร้อมกันทั้งหมดในคราวเดียว

ปัญหามีเพียงว่า ถ้าคนส่วนใหญ่ที่นับถือศาสนาเดียวกันนั้น มีลักษณะการนับถือแบบใจแคบ รังเกียจ

เดียดฉันท์กีดกั้นศาสนาอื่น การส่งเสริมศาสนาของคนส่วนใหญ่นั้น ก็จะกลายเป็นการสนับสนุนให้คนส่วนใหญ่มีกำลังมากขึ้นในการที่จะข่มเหงรังแกหรือเบียดเบียนคนส่วนน้อย และการมีศาสนาประจำชาติในกรณีอย่างนี้ ก็ย่อมมีความหมายเป็นการกีดกั้นตัดรอน ตลอดจนทำลายชนกลุ่มน้อยทั้งหลายที่นับถือศาสนาอื่นๆ

แต่ถ้าศาสนาของคนส่วนใหญ่มีลักษณะการนับถือแบบใจกว้าง มีความเข้าใจและไมตรีต่อคนที่นับถือศาสนาอื่นในฐานะเพื่อนมนุษย์เสมอกัน มิใช่เห็นเป็นคนบาปหรือพวกมารร้าย การยกศาสนานั้นขึ้นเป็นศาสนาประจำชาติย่อมกลายเป็นหนทางลัดในการที่จะสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ประชาชนทั้งชาติได้ในเวลาอันรวดเร็วที่สุด โดยก้าวแรกขั้นเดียว ก็ครอบคลุมคนส่วนใหญ่ทั้งหมด แล้วก้าวต่อไปเพียงอีกนิดน้อย ก็แผ่ประโยชน์สุขไปให้ทั่วถึงแก่คนกลุ่มย่อยๆ ที่เหลืออยู่ได้อย่างง่ายดาย

- ๒ -

# พระพุทธศาสนาเป็นแกนนำ และเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย

ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า วิถีชีวิตของคนไทยผูกพันอยู่อย่างแนบแน่นกับพระพุทธศาสนา ความเชื่อถือและหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ซึมแทรกผสมผสานอยู่ในแนวความคิดจิตใจ และกิจกรรมแทบทุกด้านของชีวิตไทยตลอดเวลายาวนาน โดยยังคงเนื้อหาสาระเดิมที่บริสุทธิ์ไว้ได้ก็มี ถูกดัดแปลงเสริมแต่ง ตลอดจนปนเปกับความเชื่อถือและข้อปฏิบัติสายอื่น หรือผันแปรไปด้วยเหตุอื่นๆ จนผิดเพี้ยนไปจากเดิมก็มาก

ในทางจิตใจ เห็นได้ชัดว่า หลักธรรมความประพฤติปฏิบัติ การดำเนินชีวิต และกิจกรรมต่างๆ ทั้งในและเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา ได้หล่อหลอมชีวิตจิตใจและลักษณะนิสัยของคนไทย ให้เป็นผู้มีจิตใจกว้างขวางและร่าเริงแจ่มใส ชอบเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แสดงความเป็นมิตร เข้ากับใครๆ ได้ง่าย ยินดีในการให้และแบ่งปัน พร้อมที่จะบริจาคและให้ความ

ช่วยเหลืออย่างที่เรียกว่า เป็นคนมีน้ำใจ อันเป็นลักษณะเด่นชัดที่ชนต่างชาติมักสังเกตเห็นและประทับใจ จนตั้งสมญาเมืองไทยว่าเป็นดินแดนแห่งความยิ้มแย้ม หรือ *สยามเมืองยิ้ม*

ประเพณีและพิธีการต่างๆ ในวงจรชีวิตของแต่ละบุคคลก็ดี ในวงจรเวลาหรือฤดูกาลของสังคมหรือชุมชนก็ดี ล้วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตลอด ถ้าไม่เป็นเรื่องของศาสนาหรือสืบเนื่องจากพระพุทธศาสนาโดยตรง ก็ต้องมีกิจกรรมตามคติความเชื่อหรือแนวปฏิบัติในพระพุทธศาสนาแทรกอยู่ด้วย

สำหรับวงจรชีวิตของบุคคล เช่น ตั้งชื่อ โกนผมไฟ บวช แต่งงาน ทำบุญอายุ พิธีศพ เป็นต้น ซึ่งไม่ว่าจะจัดย่อยละเอียดถี่มากกว่านี้ หรือตัดออกบ้างให้น้อยกว่านี้ เหลือเฉพาะที่สำคัญหรือจำเป็น ก็พูดรวมๆ ได้ว่า ตั้งแต่เกิดจนตาย ล้วนจัดให้เนื่องด้วยคติในพระพุทธศาสนา

ส่วนในวงจรกาลเวลาของสังคมและชุมชน ก็มีงานประเพณี และเทศกาลประจำปี ทั้งที่เป็นเรื่องทางพระพุทธศาสนาโดยตรง เช่น มาฆบูชา วิสาขบูชา เข้าพรรษา ออกพรรษา กฐิน เป็นต้น และที่จัดให้เข้าในคติของพระพุทธศาสนา เช่น ตรุษ สงกรานต์ สารท ลอยกระทง เป็นต้น ตลอดจนงานนมัสการปูชนียวัตถุสถานประจำปีของวัดต่างๆ

ด้วยเหตุนี้ ในท้องถิ่นทั้งหลายทั่วสังคมไทย ฤดูกาลจึงผ่านเวียนไปโดยไม่ว่างเว้นจากงานพิธีทางพระพุทธศาสนา จนชีวิตและสังคมไทยผูกพันแนบสนิทเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระพุทธศาสนา ดังได้กล่าวข้างต้น

เทศกาล งานประเพณี และพิธีการต่างๆ เหล่านี้ นอกจากเป็นเครื่องผูกพันและร้อยประสานรวมใจประชาชนทั่วทั้งถิ่นและทั้งสังคมให้กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียว มีความสามัคคีกันแล้ว กิจกรรมบุญกุศลในโอกาสเหล่านี้ ล้วนโน้มน้อมไปในทางการให้ การบริจาค สละ และสลัดคลายความยึดติด จึงเป็นเครื่องกล่อมเกลาจิตใจ และฝึกนิสัยของคนไทย ให้มีอัธยาศัยกว้างขวางเผื่อแผ่ มีไมตรีและน้ำใจอย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว

ภาษาเป็นส่วนประกอบสำคัญยิ่งของวัฒนธรรม และคำบาลีสันสกฤตก็เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของภาษาไทย คำบาลีนั้นมาจากพระพุทธศาสนาโดยตรง ส่วนคำสันสกฤตมาจากพระพุทธศาสนาบ้าง มาจากศาสนาฮินดูบ้าง แต่รวมความแล้ว พระพุทธศาสนาก็เป็นแหล่งใหญ่แห่งความเจริญงอกงามของภาษาไทย

แม้แต่ถ้อยคำสามัญที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ก็เป็นคำที่มาจากบาลีสันสกฤตหลายส่วน

ยกตัวอย่างง่ายๆ เช่น ในประโยคว่า “คุณวรินทร์รับประทานอาหารเช้าแล้ว ก็ขับรถยนต์พาบุตรหญิงคนเล็กไปส่งให้คุณครู ที่โรงเรียนอนุบาล แล้วแวะส่งภรรยา ซึ่งเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย ที่สถาบันของเธอ จากนั้นจึงไปยังที่ทำงาน” คำว่า *อาหาร รถยนต์ บุตร ครู อนุบาล ภรรยา อาจารย์ มหาวิทยาลัย* และ *สถาบัน* เป็นคำบาลีสันสกฤตทั้งสิ้น

อีกตัวอย่างหนึ่ง ลองดูข่าวในหนังสือพิมพ์รายวันฉบับหนึ่ง ในวันที่ ๑๔ ต.ค. ๒๕๓๐ นี้ว่า “ในการพิจารณาเรื่องนี้กระทรวงเกษตรฯ ได้เน้นเรื่องการประกันภัยเกษตรกร โดยให้กลุ่มสหกรณ์ชาวนาเป็นผู้ดำเนินการ แต่กระทรวงพาณิชย์ไม่เห็นด้วย และเสนอว่ากลุ่มสหกรณ์ยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอในการดำเนินงาน ทั้งทางด้านการบริหาร...” คำว่า *พิจารณา เกษตร ภัย เกษตรกร สหกรณ์ การพาณิชย์ ประสิทธิภาพ* และ *บริหาร* ก็เป็นคำบาลีสันสกฤตทั้งนั้น

ยิ่งในภาษาราชการ และภาษาทางวิชาการ ก็ยิ่งมีถ้อยคำที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤตมากขึ้น ตลอดกระทั่งการตั้งชื่อบุคคลและสถานที่ต่างๆ เพื่อให้ไพเราะ หรือเพื่อให้เห็นสำคัญ ก็นิยมตั้งเป็นคำบาลีสันสกฤต ยิ่งกว่านั้น ยังนิยมให้พระสงฆ์ที่เคารพนับถือเป็นผู้ตั้งให้เพื่อความเป็นสิริมงคลอีกด้วย

ภาษาเป็นอุปกรณ์ของวรรณกรรม และวรรณกรรมก็ช่วยให้ภาษาเจริญเติบโต อุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น นอกจากภาษาของพระพุทธศาสนา คือบาลี รวมทั้งสันสกฤต จะเป็นเครื่องมือหลักของกวีไทยทั้งหลายแล้ว เรื่องราวต่างๆ ในคัมภีร์พุทธศาสนายังเป็นที่มาแหล่งใหญ่ของบทประพันธ์และกวีนิพนธ์ทั้งหลายในประเทศไทย สืบแต่โบราณอีกด้วย

วรรณคดีไทยเรื่องสำคัญๆ ที่เป็นมรดกตกทอดมาแต่อดีต เป็นเรื่องราวในพระพุทธศาสนาโดยตรงบ้าง ได้รับอิทธิพลโดยอ้อมบ้าง เป็นผลงานนิพนธ์ของพระสงฆ์ในวัดเองบ้าง ประพันธ์โดยท่านที่ได้รับการศึกษาไปจากวัดบ้าง

แม้ว่าในปัจจุบัน ภาษาไทยและวรรณกรรมไทยจะขยายตัวเจริญเติบโตขึ้น โดยได้รับอิทธิพลจากภาษาต่างประเทศสายอื่น และเรื่องราวแปลกใหม่ในขอบเขตที่กว้างขวางออกไป จนบางครั้งทำให้ถ้อยคำที่มาจากบาลีสันสกฤตบางส่วน และวรรณคดีไทยเก่าๆ เหล่านั้นดูเหมือนจะกลายเป็นเรื่องของอดีตนานไกลที่ล่วงผ่านพ้นสมัยไปแล้ว แต่กระนั้นก็ตาม ถ้อยคำและวรรณคดีไทยเก่าๆ ทั้งหลาย ก็ยังคงความสำคัญ ในฐานะเป็นที่สืบค้นความเป็นไทย และความเป็นมาของไทย พร้อมทั้งภูมิธรรมภูมิปัญญาของไทยอยู่ต่อไป

ยิ่งกว่านั้น การที่จะนำสังคมไทยให้เดินหน้าไปสู่ความเจริญพัฒนา อย่างได้ผลดี มีเนื้อหาสาระแท้จริง โดยไม่ล้มเหลวเสียก่อน และทั้งไม่สูญเสียความเป็นไทยด้วยนั้น คนไทยในช่วงต่อแห่งยุคสมัยนี้ จะต้องเป็นผู้ฉลาดที่จะสืบทอดความเป็นไทยเอาไว้เป็นแกนในของตัว พร้อมไปด้วยกันกับการรับเอาความเจริญใหม่ๆ จากภายนอกเข้ามาผนวกและกลั่นย่อยเสริมตัวให้เติบขยายและก้าวหน้าต่อไป

นอกจากภาษาและวรรณคดีแล้ว ศิลปะและดนตรีไทยก็เนื่องอยู่ด้วยกันกับพระพุทธศาสนา เพราะเหตุว่านอกจากวัง ซึ่งเป็นส่วนเฉพาะของเจ้านายแล้ว สำหรับประชาชนทั่วไป ก็มีแต่วัดเท่านั้นที่เป็นแหล่งใหญ่ ที่กำเนิดรักษา สืบทอด พัฒนา หรือสนับสนุนศิลปะและดนตรี

วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นศูนย์กลางแห่งกิจกรรมทางสังคม และเป็นสมบัติส่วนรวมร่วมกันของชุมชน ศิลปะและดนตรีจึงอาศัยวัดเป็นที่จัดแสดงหรือปรากฏตัว

ดนตรีถูกใช้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทางพระศาสนา แม้แต่การแสดงพระธรรมเทศนา เป็นเครื่องเสริมคุณค่าทางอารมณ์ ความละเมียดละไม โอ่อ่า และความรู้สึกเป็นจริงเป็นจัง ตั้งแต่งานสมโภชไปจนถึงงานอวมงคล

จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมต่างๆ ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นด้วยแรงบันดาลใจเพื่อแสดงถึงศรัทธาในพระศาสนา และเป็นสื่อถ่ายทอดหลักธรรม

สิ่งก่อสร้างต่างๆ ในวัด ได้รับการจัดสร้างให้ใหญ่โตและมีความวิจิตรบรรจงเป็นพิเศษ แม้แต่กุฏิ ที่อยู่ของพระภิกษุ ก็ได้รับความเอาใจใส่จัดสร้างอย่างดีพิเศษยิ่งกว่าเรือนที่อยู่ของชาวบ้านสามัญ เพราะเป็นสมบัติร่วมกันของทุกคนในชุมชน มิใช่สมบัติส่วนตัวของบุคคลใดๆ แต่เป็นดุจหอพักที่ทุกคนมีสิทธิที่จะมาอยู่พักอาศัย ในระหว่างระยะเวลาที่เข้ามาบวชเรียนอยู่ในวัด หมุนเวียนกัน ตั้งแต่รุ่นปู่ทวดจนถึงหลานเหลนและต่อๆ ไป จนกว่าจะสิ้นสภาพของมัน

โดยนัยเดียวกัน กุฏิเจ้าอาวาสอาจได้รับการจัดสร้างให้มีเครื่องอำนวยความสะดวกพรั่งพร้อม ยิ่งกว่ากุฏิอื่นๆ เพราะมิใช่เป็นเพียงที่อยู่อาศัยของพระภิกษุเท่านั้น แต่มีฐานะเป็นสำนักงานกลางของชุมชน ซึ่งผู้นำ กล่าวคือเจ้าอาวาสนั้น เข้าอยู่ตามตำแหน่ง โดยความยอมรับของชุมชน และทั้งเป็นที่ต้อนรับอาคันตุกะ โดยเฉพาะผู้นำจากชุมชนอื่น คือเป็นที่แสดงตัวของชุมชนนั้น ต่อผู้ที่มาจากชุมชนอื่น

สาระสำคัญที่วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นสมบัติร่วมกันของชุมชน และเป็นที่ปรากฏแสดงตัวของชุมชนท้องถิ่น

นั้น ต่อชุมชนอื่น หรือต่อคนภายนอกทั้งหมดนี้ เป็นเนื้อแท้ของวัฒนธรรมที่จะต้องเข้าใจให้ถูกต้องและรักษาไว้ให้ได้

หากเข้าใจเขวไป หรือรักษาสาระไว้ไม่ได้ เช่น ความหมายของเสนาสนะสงฆ์ในความสัมพันธ์กับชุมชนลางเลือนไป ทำให้เสนาสนะสงฆ์ใหญ่โตเกินกำลังฐานะและการใช้ประโยชน์ของชุมชนโดยไม่สมเหตุผล เป็นต้น ก็เรียกได้ว่าเกิดความคลาดเคลื่อนทางวัฒนธรรม เมื่อนั้นความเสื่อมโทรมก็จะคืบคลานเข้ามาแทนที่ความเจริญมั่นคง และเป็นความเสื่อมโทรมที่จะต้องประสบร่วมกัน ทั้งฝ่ายสถาบันพระศาสนาคือวัด และชุมชนนั้นเอง

- ๓ -

# พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ ทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่ชนชาวไทย

ตามปกติ คนทั้งหลายจะอยู่ร่วมกันได้ดี มีความพร้อมเพรียง ต่อเมื่อมีหลักความเชื่อหรือเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจอย่างหนึ่งอย่างเดียวกัน เป็นเหมือนแกนหรือสายเชือกที่ร้อยประสานกันไว้

ในบรรดาหลักความเชื่อ หรือเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจทั้งหลายนั้น กล่าวได้ว่า ศาสนาเป็นหลักความเชื่อที่มีกำลังมากที่สุด และเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจที่เหนียวแน่นลึกซึ้งที่สุด ดังนั้น ในประเทศชาติใด ประชาชนทั้งหมด หรือคนส่วนใหญ่นับถือศาสนาเดียวกัน ก็ต้องนับว่าประเทศชาตินั้นมีโชคดีอย่างยิ่ง ที่จะไม่ต้องประสบความยากลำบาก ในการที่จะทำให้ประชาชนมีจิตใจประสานรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และมั่นใจได้ว่าจะสามารถสร้างเสริมความพร้อมเพรียงสามัคคีขึ้นได้โดยง่าย

อย่างไรก็ดี ในกรณีที่พลเมืองส่วนใหญ่นับถือศาสนาเดียวกัน แม้ว่าจะมีความสามัคคีในระหว่างชนส่วนใหญ่นั้นแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่เป็นการแน่นอนว่าประชาชนทั้งชาติจะมีความสามัคคีกันด้วยดีอย่างแท้จริง

ทั้งนี้เพราะว่า ถ้าความสามัคคีของชนส่วนใหญ่นั้นไม่เป็นไปโดยชอบ ก็จะเกิดปัญหาระหว่างประชากรส่วนใหญ่กับชนส่วนน้อยที่นับถือศาสนาต่างกัน และแทนที่จะเกิดความสามัคคีในชาติ ก็จะกลายเป็นการแตกแยกขัดแย้งเบียดเบียนกัน โดยที่ชนส่วนใหญ่จะบีบคั้นข่มเหงคนกลุ่มน้อย

ถ้าอย่างนี้ ก็ต้องนับว่า ความมีโชคดี กลับกลายเป็นเคราะห์ร้าย เหมือนมีร่มอยู่ในมือ แทนที่จะใช้กางคุ้มฝนกันแดด กลับใช้อย่างเป็นท่อนเหล็กท่อนไม้สำหรับไล่ตีไล่แทงกัน

แต่ถ้าเป็นความสามัคคีโดยชอบธรรม นอกจากทำให้รวมกำลังพร้อมเพรียงกันในหมู่ผู้ที่ถือศาสนาเดียวกันแล้ว ก็จะไม่เป็นเหตุแบ่งแยกถือพวกถือหมู่กีดกั้นคนพวกอื่นด้วย แต่ตรงข้ามจะแผ่ไมตรีจิตมิตรภาพแก่ศาสนิกพวกอื่นด้วย ในฐานะที่ว่า แม้จะนับถือศาสนาต่างกัน แต่ก็เป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน จึงไม่ทำให้เสียสามัคคีในชาติ

ศาสนิกชนในบางลัทธิศาสนา ไม่เพียงแต่จะแบ่งแยกเบียดเบียน ยอมรับหรืออยู่ร่วมกันไม่ได้กับศาสนิกชนที่นับถือ

ศาสนาอื่นเท่านั้น แม้แต่กับศาสนิกชนของศาสนาเดียวกัน แต่ต่างนิกายกับตน ก็ทนกันไม่ได้ ต้องยกเอาความถือต่างทางศาสนานั้น เป็นเหตุวิวาทขัดแย้ง หรือถึงกับพิฆาตเข่นฆ่ากัน

ในกรณีเช่นนี้ การยกศาสนาใดศาสนาหนึ่งขึ้นเป็นศาสนาประจำชาติ ย่อมหมายถึงการยกนิกายใดนิกายหนึ่งขึ้นสู่ฐานะนั้น และการปฏิบัติเช่นนั้น ย่อมไม่มีทางทำให้เกิดความสามัคคีที่แท้จริงของคนทั้งชาติ จะมีได้ก็แต่เพียงความสามัคคีของคนกลุ่มหนึ่ง เพื่อจะปะทะกันกับคนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความสามัคคีในแบบเดียวกัน หรือความสามัคคีของคนกลุ่มใหญ่ ที่จะเข้าบีบคั้นครอบงำหรือทำลายคนกลุ่มน้อย ตลอดจนความสามัคคีในแต่ละกลุ่มของคนมากมายหลายกลุ่ม ที่แก่งแย่งช่วงชิงอำนาจและผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ลบหลู่ดูหมิ่นกัน หรือวิวาทขัดแย้งกันในเรื่องหลักความเชื่อและข้อปฏิบัติทางศาสนาโดยใช้วิธีรุนแรง

ประโยชน์สำคัญอย่างหนึ่ง ที่รัฐทั้งหลายคาดหวังจากศาสนา ก็คือ การทำให้เกิดความสามัคคีในชาติ และรัฐเหล่านั้นก็แสวงหาและใช้วิธีการต่างๆ กันที่จะให้สำเร็จผลตามความมุ่งหวังนี้

บางรัฐยกศาสนาหนึ่งขึ้นเป็นศาสนาประจำชาติแล้ว ก็สร้างความสามัคคีได้สำเร็จ บางรัฐทำเช่นนั้นแล้ว ก็ทำให้เกิดปัญหาคนส่วนใหญ่กับชนส่วนน้อยเบียดเบียนบีบคั้นข่มเหงกัน

บางรัฐก็ยกศาสนาที่เป็นสถาบันรูปธรรมขึ้นเป็นศาสนาประจำชาติ บางรัฐก็ยกเอาศาสนาในด้านนามธรรมขึ้นเป็นศาสนาประจำชาติ

บางรัฐก็จำเป็นต้องรักษาสามัคคีด้วยการไม่ให้มีศาสนาประจำชาติ

ยกตัวอย่างเช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา ทั้งที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาเดียวกัน แต่เมื่อประกาศอิสรภาพตั้งเป็นประเทศในปี พ.ศ. ๒๓๑๙ (ค.ศ. 1776) แล้ว ต่อมาก็ได้ตราบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญว่า ไม่ให้ยก(สถาบัน)ศาสนาใด ขึ้นเป็นศาสนาที่รัฐสถาปนา คือ ไม่มีสถาบันศาสนาใดเป็นศาสนาประจำชาติ (First Amendment: Congress shall make no law respecting an establishment of religion,...)

ตรงนี้ตีความกันมาว่า ให้รัฐกับศาสนาแยกต่างหากกัน หรือศาสนจักรกับอาณาจักรอยู่คนละส่วน (เป็น separation of church and state อย่างที่ประกาศในปฏิวัติฝรั่งเศส)

สาเหตุสำคัญที่ประเทศอเมริกาไม่ให้ยกศาสนาใดศาสนาหนึ่งขึ้นเป็นศาสนาประจำรัฐ ก็เพราะว่า คนอเมริกันได้ผ่านประสบการณ์อันขมขื่นทางศาสนามาจากทวีปยุโรป

กล่าวคือ ชาวอเมริกันจำนวนมาก เป็นผู้ประสบภัยจากการกดขี่ข่มเหงระหว่างศาสนิกในศาสนาเดียวกันแต่ต่างนิกายในทวีปยุโรป จึงอพยพหลบหนีเอาชีวิตรอดออกมา

คนเหล่านี้ได้ตั้งถิ่นฐานใหม่ในทวีปอเมริกาด้วยใจใฝ่หาเสรีภาพ แม้กระนั้น เมื่อตั้งประเทศใหม่ของตนขึ้นได้แล้ว ศาสนิกทั้งหลายในศาสนาเดียวกันนั้น ซึ่งมีหลายนิกาย ต่างก็หวาดกลัวกันว่า ถ้านิกายอื่นได้รับการสถาปนาจากรัฐ นิกายของตัวจะประสบฐานะต้อยต่ำ หรือต้องเผชิญชะตากรรมที่เดือดร้อนลำบาก ดังบทเรียนที่ได้ประสบมาแล้วในทวีปยุโรปก่อนอพยพ จึงต่างก็พยายามเกี่ยงแย่งไม่ยอมกัน

สาเหตุระหว่างศาสนาเดียวกันแต่ต่างนิกายนี้ มีถึง ๓ ข้อ และมีเหตุผลอื่นอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งก็เป็นบทเรียนทางศาสนาจากยุโรปเช่นเดียวกัน คือ ความตื่นตัวทางปัญญาจากการที่วิทยาศาสตร์เจริญขึ้น ได้บั่นทอนความเชื่อแบบบังคับศรัทธา ที่ต้องยอมตามคำบงการจากสวรรค์ให้เสื่อมคลายลง ชนชาติใหม่ที่นิยมอิสรเสรีภาพ จึงมองเห็นเหตุผลและโอกาสอันสมควรที่จะปลดเปลื้องกิจการของรัฐจากอิทธิพลครอบงำของศาสนจักร

สรุปว่า ประเทศสหรัฐอเมริกาไม่มีศาสนาประจำชาติ เพราะไม่มีเอกภาพทางศาสนา ถ้าจะให้มีศาสนาประจำชาติ ก็ต้องยกนิกายใดนิกายหนึ่งขึ้นเป็นใหญ่ เมื่อยกนิกายหนึ่งขึ้นมาก็จะเกิดแตกสามัคคีกันขึ้น การมีศาสนาประจำชาติ ก็จะกลายเป็นการทำให้เกิดความไม่สามัคคี ดังนั้นจึงจำเป็นต้องเลี่ยง โดยรักษาสามัคคีด้วยการไม่มีศาสนาประจำชาติ

อย่างไรก็ตาม ประเทศสหรัฐอเมริกาก็ยังคงต้องการให้ศาสนาซึ่งเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ช่วยทำให้เกิดความสามัคคีอยู่นั่นเอง ในเมื่อศาสนิกชนแบ่งแยกเป็นหลายนิกายนัก จะอาศัยศาสนาที่เป็นสถาบันอย่างรูปธรรมช่วยสร้างความสามัคคีนั้นก็ไม่ได้ จึงต้องหาวิธีอย่างอื่น

ในที่สุด สหรัฐอเมริกาก็หาทางออกได้ โดยยกเอาตัวศาสนาที่เป็นนามธรรมขึ้นมาสถาปนาเป็นหลักของชาติ ทำนองยกเป็นศาสนาประจำชาติกลายๆ กล่าวคือ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๗ (ค.ศ. 1954) รัฐสภาอเมริกัน ได้มีมติให้เพิ่มคำว่า under God เข้าต่อท้ายคำว่า one nation ในคำปฏิญาณธงของอเมริกาเป็น one nation under God (ประเทศอเมริกา เป็นประชาชาติอันหนึ่งอันเดียว ภายใต้องค์พระผู้เป็นเจ้า)

แล้วต่อมาในปี ๒๔๙๙ (ค.ศ. 1956) รัฐสภาอเมริกัน ก็ได้มีมติยกข้อความ In God We Trust (เรามอบชีวิตฝากจิตใจไว้ในองค์พระผู้เป็นเจ้า) ขึ้นเป็นคำขวัญของชาติ (national motto)

“ศาสนา” “ศาสนาประจำชาติ” “แยกรัฐกับศาสนา” ฯลฯ คำพวกนี้ คนไทยมักรู้สึกนึกคิดเข้าใจไปตามความหมายของฝรั่ง ซึ่งมีเนื้อหาสาระเรื่องราวและภูมิหลังของเขา อันแตกต่างห่างไกลจากของไทย พึงรู้ทันว่าเป็นเพียงคำเทียบเคียง มิใช่แทนความจริง เมื่อจะเกี่ยวข้อง ต้องไม่อยู่แค่รู้สึก แต่พึงศึกษาให้รู้เพียงพอก่อน เมื่อเข้าใจ เห็นใจ วางใจถูกแล้ว จึงคิด พูด ทำ สู่ปฏิบัติการด้วยปัญญา

รู้นิดๆ แค่เรื่อง Pilgrims บรรพบุรุษที่มาอเมริกาในปี 1620 (๒๑๖๓) ตั้งแต่หนีภัยจากอังกฤษ และเรื่องราวที่มาที่ไปของปฏิวัติฝรั่งเศส (French Revolution 1789/๒๓๓๒) ก็พอได้ปัญญามานำใจ

ในประเทศไทยนี้ พระพุทธศาสนาได้พิสูจน์ตัวเองมาแล้วตลอดประวัติศาสตร์อันยาวนานว่า พุทธศาสนิกชนนอกจากมีหลักยึดเหนี่ยวจิตใจเป็นอันเดียวกันในหมู่พวกตนแล้ว ก็ยังอยู่ร่วมกันด้วยดีกับศาสนิกชนในศาสนาอื่นๆ โดยมีไมตรีจิตมิตรภาพตามฐานะที่เป็นเพื่อนมนุษย์ผู้ร่วมเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน ไม่เคยมีการเบียดเบียนข่มเหงศาสนา หรือศาสนิกชนพวกอื่น

ไม่ต้องพูดถึงศาสนิกชนต่างนิกายในพระพุทธศาสนาด้วยกัน ซึ่งมีแต่ไมตรีและความสัมพันธ์ในทางช่วยเหลือเกื้อกูล ไม่เคยมีปัญหาความขัดแย้งใดๆ เลย นอกจากข้อเห็นแย้งทางปัญญา ซึ่งก็แก้ไขไปตามวิธีการแห่งปัญญาที่เป็นทางแห่งสันติโดยแท้

ด้วยเหตุนี้ การที่ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ จึงเป็นการสร้างความสามัคคีในหมู่ประชาชนชาวไทยทั่วทั้งหมด โดยก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในประดาคนส่วนใหญ่ พร้อมทั้งไม่เสียสามัคคีต่อคนกลุ่มน้อย มีแต่ไมตรีจิตมิตรภาพ และความมีน้ำใจที่แผ่ออกไปกว้างขวางทั่วผืนแผ่นดิน

- ๔ -

# พระพุทธศาสนาเป็นหลักการที่ช่วยดำรงรักษาเสรีภาพในการนับถือศาสนา

ในสังคมไทย ตลอดประวัติศาสตร์ของการนับถือพระพุทธศาสนา เสรีภาพทางศาสนาเป็นสิ่งที่มีมาเองเป็นไปเอง เป็นลักษณะของสังคมที่ถ่ายทอดกันมาโดยไม่ต้องรู้ตัว สืบเนื่องจากหลักการของพระพุทธศาสนา ที่เชิดชูเสรีภาพในการใช้ปัญญา โดยไม่มีการบังคับศรัทธา

เพราะฉะนั้น ในประวัติของชนชาติไทย จึงไม่ต้องมีการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งเสรีภาพในการนับถือศาสนา (freedom of religion) อย่างที่ได้เกิดขึ้นเป็นเรื่องรุนแรงมากในหลายประเทศ

นอกจากชาวพุทธจะอยู่ร่วมด้วยดีกับศาสนิกชนของศาสนาอื่นๆ ที่มีอยู่แล้ว แม้เมื่อมีลัทธิศาสนาใหม่ๆ เข้ามาจากภายนอก ก็ได้พบการต้อนรับอย่างดี และเปิดโอกาสหรือถึงกับช่วยเอื้อเฟื้อให้มีการเผยแพร่โดยสะดวกด้วยซ้ำ

ในหลายสังคม แม้เพียงขันติธรรม (tolerance) ต่อกันระหว่างศาสนา ก็เป็นสิ่งที่ได้มาแสนยาก แต่สำหรับสังคมไทย ชาวพุทธมิใช่มีเพียงขันติธรรม (tolerance) เป็นปกติธรรมดาเท่านั้น แต่ยังมีความสัมพันธ์เชิงบวก คือถึงกับช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเกื้อกูล หรือประสานร่วมมือ ด้วยเมตตากรุณาเลยทีเดียว

ดังนั้น เมื่อพระพุทธศาสนาแพร่หลายอยู่เป็นศาสนาของคนส่วนใหญ่ จึงกลายเป็นปัจจัยและเป็นสื่อที่ช่วยให้ศาสนาต่างๆ ที่แตกต่างหลากหลาย สามารถอยู่ร่วมกันได้ด้วยดี อย่างมีสันติ (peaceful coexistence)

มองในแง่นี้ ถ้าไม่มีพระพุทธศาสนาคอยเอื้ออยู่ หรือไม่มีพระพุทธศาสนาเป็นบรรยากาศทั่วไปของสังคมที่คอยช่วยประสานไว้ ความขัดแย้งระหว่างศาสนาต่างๆ จะมีโอกาสเกิดได้มากขึ้นๆ

เพราะฉะนั้น การที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประชาชนส่วนใหญ่ จึงเป็นเครื่องช่วยรักษาเสรีภาพทางศาสนา และช่วยส่งเสริมให้ศาสนาต่างๆ อยู่ร่วมกันด้วยดี

เรื่องที่สังคมชาวพุทธไทยมีใจกว้าง เอื้อโอกาสแก่ลัทธิศาสนาทั้งหลาย ทั้งที่มีอยู่แล้วภายใน และที่เข้ามาใหม่จาก

ภายนอกนี้ เป็นที่ทราบชัดกันเป็นอย่างดีแก่คนต่างชาติ โดยเฉพาะนักเผยแพร่ศาสนาจากตะวันตก ตั้งแต่ก่อนที่ประเทศเหล่านั้นจะได้รู้จักเสรีภาพทางศาสนา

ดังจะเห็นว่า ฝรั่งที่เข้ามาเมืองไทย จะเป็นราชทูต บาทหลวง พ่อค้า หรือทหารก็ตาม ไม่ว่าในสมัยอยุธยาก็ตาม ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ตาม ต่างออกปาก แสดงความชื่นชมหรือประทับใจในเรื่องนี้ไว้

ในที่นี้จะไม่ยกคำพูดของคนไทยที่กล่าวถึงตนเองมาอ้างเลย แต่จะนำเอาคำพูดหรือบันทึกเรื่องราวต่างๆ ที่บาทหลวง มิชชันนารี และคนชาติตะวันตกอื่นๆ ได้พูดเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้มาแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่าง

ใน ***จดหมายเหตุการเดินทางของพระสังฆราชแห่งเบริธประมุขมิสซัง สู่อาณาจักรโคจินจีน*** (กรมศิลปากร, ๒๕๓๐; เบริธ/Berythe) ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แห่งสมัยอยุธยา บาทหลวง ฌอง เดอ บูรซ์ (Jean de Bourges) ได้บันทึกไว้ตอนหนึ่ง (หน้า ๕๒) ว่า

> "ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าจะมีประเทศใดในโลก ที่มีศาสนาอยู่มากมาย และแต่ละศาสนาสามารถปฏิบัติพิธีการของตนได้อย่างเสรีเท่ากับประเทศสยาม"
>
> และอีกตอนหนึ่งว่า (หน้า ๕๒)

> "ความคิดของชาวสยามที่ว่าทุกศาสนาดี ดังนั้น พวกเขาจึงไม่แสดงตนเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาอื่นใด หากศาสนานั้นๆ สามารถยืนหยัดอยู่ได้ภายในกฎหมายของรัฐ"

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ก็เช่นกัน ในหนังสือ ***บันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม*** (กรมศิลปากร. ๒๕๒๔) โดย มุขนายก ฌอง แบปติสต์ ปาลเลอกัวซ์ (Bishop Jean-Baptiste Pallegoix) ก็ได้เขียนไว้ว่า

> "นับแต่โบราณกาล ผู้ปกครองของไทยมีเจตนารมณ์อันดีงามที่จะปล่อยให้แต่ละชาติ ปฏิบัติพิธีการทางศาสนาของตนได้อย่างเสรี"

และ ท่านยังได้เล่าตัวอย่างเหตุการณ์ประกอบไว้ด้วยอันแสดงถึง freedom of religion ที่มีอยู่เป็นปกติธรรมดาว่า

> "...นี่เองคือเสรีภาพในส่วนที่เกี่ยวกับการนับถือศาสนา อันเป็นสิ่งที่คนทั้งหลายได้ชื่นชมกันอยู่ในราชอาณาจักรแห่งนี้"

น่าสังเกตว่า เมื่อมองกลับเข้าไปที่จิตใจของบาทหลวงหรือนักเผยแพร่ศาสนาจากตะวันตกเหล่านี้ เขากลับมีความรู้สึกที่ตรงข้ามกับคนไทย คือ เขาเดินทางเข้ามาพร้อมด้วยความรู้สึกไม่ดีไม่งามที่ตั้งไว้ก่อนแล้วต่อพระพุทธศาสนา โดยจะพูดถึงด้วยคำเรียกหรือเอ่ยอ้างอย่างดูหมิ่น

ขอให้ดู เช่น ในหนังสือ ***รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ ๒*** (กรมศิลปากร, ๒๕๓๕) หน้า ๓๑ คณะบาทหลวงเยซูอิต (Jesuits) ซึ่งเดินทางมาโดยพระราชโองการของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ (Louis XIV) ใน พ.ศ. ๒๒๒๙ กล่าวถึงพระพุทธศาสนา โดยใช้คำเรียกว่า "**ศาสนาป่าเถื่อน**" (กรมศิลปากร, ๒๕๓๕)

ในหนังสือชุดเดียวกันนั้น ***ชุดที่ ๗*** หน้า ๖๖ ศาสนาจารย์คาร์ล ฟรีดริค กุตสลาฟฟ์ (Karl Friedrich August Gützlaff) ซึ่งเข้ามาเผยแพร่ศาสนาในราว พ.ศ. ๒๓๗๑ ก็จัดพระพุทธศาสนาเข้าในคำเรียกว่า "**ศาสนาจอมปลอม**"

เรื่องความรู้สึกที่ดีของคนไทยต่อศาสนาอื่นนั้น เป็นเรื่องที่ฝรั่งนักเผยแพร่ศาสนาทราบกันดี และพูดถึงบ่อยมาก ขอยกตัวอย่างมาอีก เช่น ใน ***ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๙ ภาคที่ ๗๒*** (คุรุสภา, ๒๕๐๘) มีบันทึกของบาทหลวง เดอ ชัวซี (Abbé de Choisy) ตอนหนึ่ง (หน้า ๒๔๙) ว่า

> "จริงอยู่ จนถึงเวลาปัจจุบันนี้ พวกมิชชันนารียังไม่ได้ทำการใหญ่โตในเมืองไทยอย่างใด พวกไทยมีนิสัยอ่อนน้อม ไม่ชอบการโต้เถียงและโดยมากเชื่อเสียว่า ศาสนาทุกศาสนาเป็นคำสั่งสอนที่ดีทั้งนั้น"

ทั้งที่มองเห็นความรู้สึกที่ดีของคนไทย แต่นักเผยแพร่ศาสนาเหล่านั้น ก็หาได้มองดีตอบต่อพุทธศาสนาไม่ และมักพูดแสดงความรู้สึกที่ไม่ดี อย่างที่หนังสือ ***รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ ๑*** (กรมศิลปากร, ๒๕๓๒) หน้า ๖๗ ศาสนาจารย์ กุตสลาฟฟ์ (สมัย ร.๓) เขียนไว้อีกว่า

> "ถึงแม้ว่าจริงๆ แล้ว ประเทศสยามเปิดโอกาสให้กับทุกๆ ศาสนา แต่ศาสนาพุทธก็ยังคงเป็นศาสนาประจำชาติ และสถาบันของรัฐทั้งหมดได้ให้การสนับสนุนความเชื่อที่ผิดๆ นี้...พวกเราได้รับอนุญาตให้ไปแสดงธรรมที่วัดในพุทธศาสนา..."

นอกจากความตั้งความรู้สึกไม่ดีมาแล้ว ฝรั่งเหล่านี้ ก็ยังตั้งเจตนาไม่ดีในการที่จะปฏิบัติต่อไปด้วย คือคิดหาทางทำลายพระพุทธศาสนาเสียเลย ดังใน ***ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๒๓ ภาคที่ ๔๐*** (คุรุสภา, ๒๕๑๑) หน้า ๒๒๗ พิมพ์บันทึกจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสไว้ว่า

> "ถ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ทรงชักชวนแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ก็คงจะหันเข้าหาศาสนาโรมันคาทอลิก เป็นแน่ ถ้าการเป็นได้เช่นนี้จริงแล้ว จะเป็นพระเกียรติยศแก่พระเจ้าหลุยส์สักเพียงไร เพราะในเวลาพระองค์ได้ทรงจัดการศาสนาในพระ

> ราชอาณาเขตของพระองค์ ยังได้ทรงจัดการทำลายศาสนาอันไม่ดีในแผ่นดินฝ่ายตะวันออก ซึ่งนับว่าเป็นประเทศที่เจริญที่สุดอยู่แล้ว”

แม้ว่าทางฝ่ายศาสนาที่เข้ามาเผยแพร่นี้จะตั้งความรู้สึกที่ไม่ดีไว้ และมีเจตนาร้ายต่อพระพุทธศาสนาอย่างนี้ ถ้าไม่ถึงกับแสดงออกเป็นเหตุการณ์ร้าย คนไทยก็ไม่ตั้งจิตคิดร้ายตอบ และคงเอื้อเฟื้อต่อไปตามปกติ

ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บาทหลวงได้รับการอุปถัมภ์ในการเผยแพร่ศาสนาอย่างเต็มที่ ดังจะเห็นตัวอย่าง เช่นที่บันทึกไว้ใน ***ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๖ ภาคที่ ๒๗*** (คุรุสภา, ๒๕๐๗) หน้า ๒๖–๒๗ ว่า

> “...อนุญาตให้บาทหลวง มิชชันนารี เทศน์สั่งสอนศาสนาได้โดยไม่ต้องมีใครห้ามปรามขัดขวางอย่างใด และอนุญาตให้พวกมิชชันนารีได้สอนหนังสือ รักษาพยาบาลโรคต่างๆ และรับคนเข้ารีตได้ทั่วพระราชอาณาจักร โดยอยู่ในความปกครองและอุดหนุนของพระเจ้าแผ่นดิน การที่ได้อนุญาตเช่นนี้มีแต่ข้อห้ามอย่างเดียวเท่านั้น คือ ห้ามมิให้บาทหลวง มิชชันนารี สอนการอย่างใด อันจะทำให้ราษฎรพลเมืองกลับใจทรยศ หรือคิดร้ายต่อรัฐบาลและกฎหมายของบ้านเมือง...”

ความที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงใกล้ชิดและเอื้อเฟื้อต่อคณะบาทหลวงนั้น เป็นเหมือนที่บาทหลวง เดอ ชัวซี (Abbé de Choisy) บันทึกไว้ ปรากฏใน ***ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๙ ภาคที่ ๓๒*** (คุรุสภา, ๒๕๐๘) หน้า ๒๕๑ ว่า

> "พระเจ้ากรุงสยามโปรดให้สร้างโบสถ์ และจะโปรดพระราชทานสิทธิพิเศษให้แก่ศาสนา ในพระที่นั่งที่ประทับมีไม้กางเขนอันหนึ่ง และทรงอ่านคัมภีร์ของศาสนาที่ มองซิเออร์ เดอเมเตโล โปลิศ ได้แปลความเป็นภาษาไทย"

ความมีเมตตาการุณย์เอาพระทัยใส่ทะนุบำรุงกิจการของคณะผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์ และสนพระทัยศึกษาหลักศาสนา ของพระมหากษัตริย์ไทยอย่างนี้ ซึ่งไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาดสำหรับพระพุทธศาสนา และไม่มีหลักการทางพระพุทธศาสนาห้ามปรามขัดขวาง กลายเป็นเรื่องแปลกสำหรับบาทหลวงทั้งหลาย ซึ่งทำให้ท่านเหล่านั้นเข้าใจเองว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงมีพระทัยเอนเอียงไปในทางที่จะนับถือคริสต์ศาสนา

ในวงการบาทหลวงและข้าราชการฝรั่งเศสที่เข้ามาเมืองไทยสมัยนั้น ย่อมทราบกันดีว่า การที่พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เจริญพระราชไมตรีกับกรุงศรีอยุธยานั้น ทรงมี

วัตถุประสงค์ยิ่งใหญ่อยู่ที่การเผยแพร่คริสต์ศาสนา ดังใน ***ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๖ ภาคที่ ๒๗*** (คุรุสภา, ๒๕๐๗) หน้า ๗๔–๗๙ กล่าวถึงคำสั่งที่เสนาบดีฝรั่งเศสมอบไว้แก่ มองซิเออร์ เดฟาช์ (le Général Desfarges) ผู้ได้รับหน้าที่ เป็นจอมพลผู้บังคับการค่าย และกองทัพบก ซึ่งบอกชัดเจน ในความประสงค์ ๒ ข้อ ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ว่า

> "...และการทั้งหลายทั้งปวง จะเป็นการสำเร็จ ตามพระราชดำริของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ก็ด้วยผล การค้าขายได้ตั้งเป็นหลักเป็นฐานแล้วก็จริงอยู่ แต่ มองซิเออร์ เดฟาช์ ก็ควรจะทราบไว้ว่า ข้อสำคัญที่ ทำให้พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ทรงพระราชดำริจะให้ชาว ฝรั่งเศสไปอยู่โดยมั่นคงถาวรในเมืองไทยนั้น ก็ เพราะมีพระราชประสงค์จะให้การศาสนา ได้ แพร่หลายเจริญยิ่งขึ้นไปด้วย"

เสนาบดีฝรั่งเศสได้มีคำสั่งเนื้อความคล้ายกันนี้แก่ มองซิเออร์ ลาลูแบร์ (De la Loubère) ซึ่งเป็นอัครราชทูตมี หน้าที่ไปพูดทางโปลิติกและไปจัดการทางศาสนา และแก่ มองซิเออร์ เซเบเรต์ (Cébérét) หัวหน้าราชทูตอีกคนหนึ่ง ซึ่งมี หน้าที่โดยเฉพาะที่จะไปจัดในเรื่องค้าขาย โดยให้ทั้งสองท่าน

"เป็นธุระตรวจตราดำริว่า จะจัดการอย่างใด จึงจะเหมาะเพื่อให้สมพระราชประสงค์ ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ที่ทรงดำริไว้ในข้อสำคัญ ๒ ข้อ กล่าวคือ ให้ศาสนาคริสเตียนได้แพร่หลายไปทั่วทิศฝ่ายตะวันออก และให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ได้ทำการค้าขายในฝ่ายทิศตะวันออกทั่วไปด้วย"

การที่บรรดาบาทหลวงฝรั่งเศสมั่นใจว่า พระมหากษัตริย์ไทยทรงมีพระทัยพร้อมที่จะรับนับถือคริสต์ศาสนานี้ ก็ได้เป็นเหตุให้พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ส่งราชทูต เดอ โชมองต์ (Chevalier de Chaumont) นำพระราชสาส์นมากราบทูลอัญเชิญให้ทรงเข้ารีต ดังที่ ***ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๙ ภาคที่ ๓๒*** (คุรุสภา, ๒๕๐๘) หน้า ๒๐๒ แสดงจดหมายเหตุเขียนโดยบาทหลวง เดอ ชัวซี (Abbé de Choisy) ว่า

"ต่อได้อ่านพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสแล้ว พระเจ้ากรุงสยามจึงได้ทรงทราบว่า ที่ได้แต่งราชทูตมาใหญ่โตในครั้งนี้ ไม่มีความประสงค์อย่างใดนอกจากจะต้องการให้พระเจ้ากรุงสยามได้กลับนับถือศาสนาคริสเตียนเท่านั้น"

แม้จะไม่ได้มีพระราชประสงค์อย่างที่ฝ่ายฝรั่งเศสเข้าใจ แต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ไม่ได้ทรงตอบปฏิเสธโดยตรง แต่ทรงตอบด้วยพระราชปรีชาญาณ

ในการนี้ ทรงอ้างหลักการของคริสต์ศาสนานั้นเองว่า พระเป็นเจ้าทรงสร้างสรรค์บันดาลสิ่งทั้งหลายและการทั่วปวง การที่มีความนับถือศาสนาต่างกันอยู่นี้ คงจะเป็นพระประสงค์ขององค์พระเป็นเจ้า ฉะนั้น การที่พระองค์จะเข้ารีตนั้น ก็มอบถวายสุดแต่องค์พระเป็นเจ้าจะตัดสินจัดสรรให้เป็นไป และมิได้ขัดเคืองพระราชหฤทัยในเรื่องนี้ และได้ทรงอุปถัมภ์บำรุงคณะนักเผยแพร่ศาสนาคริสต์มากขึ้นต่อไป

ใน ***ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๙ ภาค ๓๒*** นั้นเอง หน้า ๑๔๙ ได้กล่าวถึงข้อเขียนที่มองซิเออร์ วาเช (Father Bénigne Vachet) รวบรวมไว้ ตอนหนึ่งว่า

> "พระสังฆราชฝรั่งเศส ซึ่งได้ประสาทพรพระเป็นเจ้า ก็ได้เอาเมืองไทยเป็นท่ามกลางสำหรับคณะบาทหลวงทั่วไป และได้พยายามแผ่พระธรรมของพระเยซูเจ้าได้แพร่หลายทั่วไป"

มองซิเออร์ ลาลูแบร์ (De la Loubère) ได้เขียนไว้ในหนังสือของตน ซึ่ง***ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๖ ภาคที่ ๒๗*** หน้า ๖๒ ได้นำมาพิมพ์เป็นเชิงอรรถไว้ว่า

> "...เหตุใดเราจึงอุตส่าห์ข้ามน้ำข้ามทะเลตั้ง ๖,๐๐๐ ไมล์ สำหรับจะไปชักชวนประเทศอินเดีย ประเทศสยาม ประเทศจีน และญี่ปุ่น ให้ถือศาสนา

> คริสเตียนเล่า...บางทีพวกไทยก็ฟังคำสั่งสอนพวกบาทหลวงก็มีเป็นบางครั้งบางคราว และอนุญาตให้พวกบาทหลวงสร้างวัดและสอนศาสนาตามหน้าที่ของเขาได้ ความจริงจะว่าใครใจดี เขาหรือเรา"

ในเรื่องนี้ นายพล ฟอร์บัง ได้เขียนบันทึกความจำไว้ปรากฏใน *ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๕๐ ภาคที่ ๘๐* (คุรุสภา, ๒๕๒๗) หน้า ๙๔ ว่า

> "ความจริงพระนารายณ์มหาราช ไม่เคยมีพระราชดำริเช่นนั้นเลย พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงเชื่อว่าพระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทยทรงมีพระราชศรัทธาที่จะทรงเข้ารีตจริง จึงทรงแต่งตั้งเชวาลิเอร์ เดอ โชมองต์ เป็นราชทูต มาเชื่อมทางพระราชไมตรีกับพระนารายณ์มหาราช"

เชวาลิเอร์ เดอ ฟอร์บัง (Chevalier de Forbin) นี้ เป็นนายทหารฝรั่งเศสที่เข้ามากรุงศรีอยุธยา ในคณะของราชทูต เดอ โชมองต์ และได้อยู่รับราชการในเมืองไทย ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพลเรือและผู้บัญชาการทหารบก มีบรรดาศักดิ์เป็น *ออกพระศักดิสงคราม* และได้ไปเป็นผู้บัญชาการทหารที่ป้อมเมืองบางกอก

ต่อมา หลังเดินทางกลับไปรับราชการอยู่ในประเทศฝรั่งเศส เชวาลิเอร์ เดอ ฟอร์บัง ได้เขียนบันทึกความจำไว้เป็น "จดหมายเหตุฟอร์บัง" อยู่ใน ***ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๕๐ ภาคที่ ๘๐*** (คุรุสภา, ๒๕๒๗)

เมื่อกลับไปฝรั่งเศสแล้ว ครั้งหนึ่ง พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้โปรดเกล้าฯ ให้เล่าเรื่องศาสนาของประเทศไทย และได้รับสั่งถามว่า คณะผู้สอนศาสนาทำการได้ผลมากเพียงไร และชักชวนคนไทยเข้ารีตได้มากเท่าไร (หน้า ๑๙๓) ซึ่งฟอร์บังได้กราบทูลว่า

> "ผู้สั่งสอนศาสนาชักชวนคนไทยเข้ารีตไม่ได้สักคนเดียว"

ต่อมา ฟอร์บัง ได้ไปสนทนากับแปร์ เดอ ลาเชส (Père de La Chaise เป็นบาทหลวงใหญ่ผู้ทำหน้าที่รับสารภาพบาปประจำพระองค์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔) ซึ่งก็ได้ถามว่า ผู้สั่งสอนศาสนาได้ทำกิจการสำเร็จผลเพียงไร ฟอร์บัง ได้เล่าความตามที่ได้กราบทูลพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และเติมความว่า (หน้า ๑๙๗–๒๐๐)

> "ที่ทำให้คริสต์ศาสนาแผ่ไพศาลไปไม่ได้เร็วนั้น ต้องโทษจรรยาวัตรของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีความอดทนและเคร่งครัดมาก พระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ไม่เสพ

สุราเมรัย ฉันแต่ของที่คนใจบุญถวายเป็นวันๆ ไปเท่านั้น ของที่ได้มากเกินความจำเป็น ก็บริจาคแก่คนจน ไม่เก็บไว้สำหรับวันรุ่งขึ้นเลย...

"...ตามปรกติใจความของพระธรรมเทศนานั้นแนะนำให้คนทำบุญ จึงทั่วพระราชอาณาจักรนั้นมีคนใจบุญมากมาย เพราะฉะนั้นเราจะไม่แลเห็นคนที่จนต้องขออาหารมารับประทาน

"...ธรรมจรรยาของเขาเลิศกว่าของเรามาก เขาหานับถือผู้สั่งสอนศาสนาของเราไม่ เพราะว่าผู้สั่งสอนศาสนาไม่เคร่งครัดเท่าพระภิกษุสงฆ์

"เมื่อผู้สั่งสอนศาสนาของเราแสดงคริสต์ธรรม คนไทยซึ่งเป็นคนว่านอนสอนง่าย นั่งฟังธรรมปริยายนั้นเหมือนฟังคนเล่านิทานให้เด็กฟัง ความพอใจของเขานั้น ไม่ว่าจะสอนศาสนาใดก็ชอบฟังทั้งนั้น...

"พระภิกษุสงฆ์ไม่เถียงเรื่องศาสนากับผู้หนึ่งผู้ใดเลย เมื่อมีคนยกคริสต์ศาสนาหรือศาสนาใดๆ มาพูดกับท่าน ท่านก็เห็นว่าดีทั้งนั้น ถ้ามีคนมาปรักปรำพระพุทธศาสนา ท่านก็ตอบอย่างเย็นใจว่า เมื่ออาตมภาพเห็นว่าศาสนาของท่านเป็นศาสนาที่ดี เหตุไรท่านจึงไม่เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ดีเหมือนกันเล่า..."

ในประเทศไทยนี้ แม้จะเคยมีผู้พยายามยกตัวอย่างกรณีที่ดูเหมือนว่าเป็นการบีบคั้นข่มขี่ศาสนิกชนในศาสนาอื่นขึ้นมาเอ่ยอ้าง แต่เมื่อพิจารณาโดยใกล้ชิด ก็จะเห็นชัดว่าเป็นกรณีที่เกิดขึ้นเนื่องจากปัญหาการเมืองการปกครอง ที่กระทบต่อความมั่นคงของรัฐ เป็นการละเมิดข้ออนุญาตอย่างที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงกำหนดไว้ ดังที่อ้างแล้วข้างต้น

(ความที่อ้างคือ "อนุญาตให้บาทหลวง มิชชันนารี เทศน์สั่งสอนศาสนาได้โดยไม่ต้องมีใครห้ามปรามขัดขวางอย่างใด...มีแต่ข้อห้ามอย่างเดียวเท่านั้น คือห้ามมิให้...สอนการอย่างใด อันจะทำให้ราษฎรพลเมืองกลับใจทรยศ หรือคิดร้ายต่อรัฐบาล และกฎหมายของบ้านเมือง")

ถ้ามิฉะนั้นก็เป็นการฝ่าฝืนละเมิดต่อองค์พระมหากษัตริย์ (ขอให้พิจารณาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยพระเพทราชา ท้ายแผ่นดินพระเจ้าตากสิน และปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า) โดยที่ในบางครั้งก็มีกรณีที่นักเผยแพร่ศาสนาได้ติเตียนกล่าวร้ายต่อพระพุทธศาสนาไว้ก่อน มาเป็นข้อผสม ซึ่งคงต้องยกให้เป็นเรื่องวิสัยของจิตใจปุถุชน ที่มีความยึดมั่นรักใคร่หวงแหนในสิ่งที่ยึดถือว่าเป็นของตน ซึ่งแสดงออกมาบ้างเป็นบางครั้งบางคราว

อย่างไรก็ดี ข้อที่สำคัญก็คือ ไม่มีหลักคำสอนใดๆ ในพระพุทธศาสนาที่จะยกขึ้นอ้างอิงเป็นหลักฐานสนับสนุนให้เกิดการเบียดเบียนขึ้นได้ ไม่ว่าในกรณีใดๆ

อีกทั้งเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับกรณีร้ายแรงซึ่งเกิดขึ้นในที่มากมายหลายแห่งในประเทศชาติศาสนาอื่นๆ ที่ศาสนิกชนอ้างหลักศาสนาขึ้นมารบราฆ่าฟันทำร้ายกันอย่างรุนแรง เป็นสงครามใหญ่ก็มีหลายครั้ง ไม่ว่าระหว่าง ศาสนิกต่างศาสนา หรือศาสนิกในศาสนาเดียวกันแต่ต่างนิกาย ก็ตาม ก็จะเห็นได้ว่า กรณีขัดแย้งบีบคั้น ที่มีเพียงประปรายในประเทศไทยนั้น เป็นเรื่องเล็กน้อยอย่างไม่อาจยกขึ้นมาเปรียบเทียบกับเขาได้เลย

ปัจจุบัน ทั่วโลกติดต่อถึงกันง่ายดายเหมือนเป็นชุมชนอันเดียว ในสภาพเช่นนี้ ถ้าศาสนาต่างๆ ยังมีท่าทีความรู้สึกและพฤติการณ์ดูหมิ่นดูแคลนเป็นปฏิปักษ์ต่อกันและกันและมีหลักการแห่งการบังคับศรัทธาเป็นพื้นฐาน ก็ย่อมจะมีการกีดกั้นเบียดเบียนบีบคั้น ตลอดจนกำจัดกันระหว่างศาสนาอยู่ต่อไป และในสภาพเช่นนั้น พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่ไม่มีความรุนแรง ก็ยากที่จะดำรงรอดอยู่ได้

โลกจึงต้องการศาสนาที่มีลักษณะเชื่อมประสาน และมีหลักการที่เอื้อต่อเสรีภาพ

ปรากฏว่า โลกทุกวันนี้ยังเต็มไปด้วยปัญหาความขัดแย้งรบราฆ่าฟันกันระหว่างหมู่ชนที่นับถือศาสนาต่างกัน โลกจึงนับวันจะต้องการศาสนาที่มีลักษณะเชื่อมประสานอย่างนั้นมากยิ่งขึ้น เพื่อให้สันติสุขของโลกดำรงอยู่ได้

พระพุทธศาสนามีท่าทีความรู้สึกที่ดี และได้แสดงความเอื้อเฟื้อต่อศาสนาอื่นทุกศาสนาตลอดมา จนกระทั่งแม้แต่นักเผยแพร่ศาสนาอื่น ที่มีท่าทีไม่เป็นมิตร ก็ยังยอมรับทั้งเป็นศาสนาที่ยึดถือหลักการแห่งเสรีภาพในการใช้ปัญญาอีกด้วย

ดังนั้น การที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ จึงทำให้มั่นใจได้ว่า นอกจากพระพุทธศาสนาเองจะดำรงอยู่ได้แล้ว ก็จะช่วยให้ศาสนาอื่นๆ ทั้งหลายอยู่ร่วมกันได้ด้วยดีในบรรยากาศแห่งความมีเสรีภาพทางศาสนาด้วย

โดยนัยดังกล่าวมา การที่ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ จึงเท่ากับเป็นการยกหลักการแห่งเสรีภาพในการนับถือศาสนาขึ้นมาสถาปนาไว้ ซึ่งเป็นฐานที่ค้ำจุนช่วยให้ไม่มีการเบียดเบียนกันทางศาสนา และเสริมสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยให้ศาสนาต่างๆ ทั้งหลายดำรงอยู่และดำเนินกิจการกันไปได้ด้วยดีโดยสงบสุข

- ๕-

# พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันคู่ชาติไทย

ได้กล่าวแล้วในเบื้องต้นว่า นับแต่ประเทศไทยได้มีประวัติศาสตร์ที่ต่อเนื่องชัดเจนเป็นของตน ชนชาติไทยก็ได้นับถือพระพุทธศาสนาสืบต่อกันมาโดยตลอด กิจการและเหตุการณ์สำคัญต่างๆ มากมายในบ้านเมือง เป็นเรื่องราวของพระพุทธศาสนา เกี่ยวข้องกับวัดวาอาราม หรือมิฉะนั้นก็ผสมผสานกับคติทางพระพุทธศาสนา จนกล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์ของประเทศไทย เป็นประวัติศาสตร์ของชนชาติที่นับถือพระพุทธศาสนา หรือประวัติศาสตร์ของชาติไทย ก็เป็นประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาด้วย

แม้ในยุคปัจจุบัน ก็ยังมีคำขวัญที่ถือกันต่อๆ มาว่า *ชาติ ศาสน์ กษัตริย์* อันเป็นความหมายที่แสดงโดยสีทั้งสามของธงไตรรงค์ ซึ่งเป็นธงชาติของไทย และเป็นเครื่องยืนยันถึงการที่ได้ถือว่า ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ทั้งสามนั้น เป็นสถาบันหลักของประเทศที่ดำรงอยู่คู่เคียงกัน

โดยเฉพาะ ***ศาสน์*** หรือ ศาสนานั้น ย่อมหมายถึง *พระพุทธศาสนา* ดังหลักฐานจากบทพระราชนิพนธ์ของพระองค์ผู้ทรงออกแบบธงไตรรงค์นั้นเอง คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงกำหนดไว้ให้สีธงแต่ละสีเป็นสัญลักษณ์ของสถาบันทั้งสามที่กล่าวแล้วนั้น ดังปรากฏในหนังสือ ***ดุสิตสมิต ฉบับพิเศษ*** ๒๔๖๑ หน้า ๔๒ ว่า

ขอร่ำรำพันบรรยาย
ความคิดเครื่องหมาย
แห่งสีทั้งสามงามถนัด

**ขาว** คือบริสุทธิ์ศรีสวัสดิ์
หมายพระไตรรัตน์
และธรรมะคุ้มจิตไทย

**แดง** คือโลหิตเราไซร้
ซึ่งยอมสละได้
เพื่อรักษะชาติศาสนา

**น้ำเงิน** คือสีโสภา
อันจอมประชา
ธ โปรดเป็นของส่วนองค์

จัดริ้วเป็นทิวไตรรงค์
จึ่งเป็นสีธง
ที่รักแห่งเราชาวไทย

ตามหลักการแห่งสถาบันหลัก และสัญลักษณ์ของธงไตรรงค์นี้ เมื่อขยายความออกไป ย่อมได้ความหมายในส่วนของพระพุทธศาสนาว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำพระมหากษัตริย์ไทย

การที่ถือว่า พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันหลักคู่ชาติบ้านเมืองนี้ ได้เป็นมาตลอดประวัติศาสตร์อันยาวนาน จะเห็นได้จากหลักฐานที่สำคัญยิ่ง คือ พระราชดำรัสขององค์พระมหากษัตริย์ในทุกยุคทุกสมัย ดังตัวอย่างที่จะยกมาอ้าง

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงสุโขทัย ได้บรรยายตอนหนึ่ง ปรากฏในหนังสือ ***ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑*** (กรมศิลปากร, ๒๕๑๙) หน้า ๑๗ ว่า

> "...พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยปั่วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิงฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากรานกฐินเดือนหนึ่งจึงแล้ว..."

ในคราวที่คณะทูตพิเศษของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา แจ้งการที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสอัญเชิญพระองค์ให้เข้ารีตเป็นคาทอลิก พระองค์ได้ตรัสตอบผ่านมองซิเออร์ ฟอลคอน

พระราชดำรัสครั้งนี้ แสดงถึงความที่ทรงมั่นคงในพระพุทธศาสนา โดยที่พร้อมกันนั้น ก็ทรงมีพระทัยกว้างขวางตามหลักการของพระพุทธศาสนา ที่เอื้ออำนวยเสรีภาพทางศาสนา และทรงมีพระปรีชาญาณในการนำเอาหลักการของศาสนามาใช้สื่อสารรักษาพระราชไมตรี โดยไม่ต้องทรงตอบปฏิเสธโดยตรง

พระราชดำรัสนี้ปรากฏในหนังสือ ***ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๒๔ ภาคที่ ๔๗*** (คุรุสภา, ๒๕๑๑) หน้า ๑๔๑–๑๔๒ ตอนหนึ่งว่า

> "...เราก็มีความประหลาดใจมากว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเพื่อนรักของเรา ได้มาเป็นพระธุระในการอันเป็นกิจของพระเป็นเจ้า เพราะเราก็เห็นว่าพระเป็นเจ้าเองก็หาได้ฝักใฝ่ในเรื่องนี้ไม่ เพราะการที่มนุษย์เรามีร่างกายมีวิญญาณ มีธรรมชาติอย่างเดียวกันไม่ใช่พระเป็นเจ้าเป็นผู้ทำให้เป็นเช่นนั้นดอกหรือ ถ้าพระเป็นเจ้าจะโปรดให้มนุษย์ทั้งปวงได้มีความนับถือศาสนาอันเดียวกันแล้ว พระเป็นเจ้ามิทำให้มนุษย์ทั้งหลายเกิดมาร่วมศาสนาเดียวกันหรือ แต่นี่พระเป็นเจ้าก็ไม่ต้องการให้เป็นเช่นนั้น กลับปล่อยให้มีศาสนาต่างๆ กันทั่วโลก ตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว

เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจะไม่ควรเชื่อหรือว่าพระเป็นเจ้ามีความประสงค์จะให้มนุษย์เราได้นับถือและบูชาพระองค์ด้วยวิธีและลัทธิต่างๆ กัน...แต่อย่างไรก็ดีเราก็รู้กันอยู่แล้วว่าการทั้งปวงจะเป็นอย่างไร ก็สุดแล้วแต่พระเป็นเจ้าจะสั่งให้เป็น..."

ความที่ได้ตรัสนี้ ได้ทำเป็นเอกสารราชการ คือคำตอบจดหมายที่ เชวาลิเอร์ เดอ โชมองต์ เอกอัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ถวายสมเด็จพระนารายณ์พระเจ้ากรุงสยาม เมื่อวันที่ ๒๘ เดือนตุลาคม ค.ศ. 1685 (พ.ศ.๒๒๒๘) หนังสือตอบนั้นปรากฏใน *ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๒๔ ภาคที่ ๔๑* นั้นเอง หน้า ๖๙ ดังนี้

"...และขอให้พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงดำริด้วยว่า ถ้าพระเจ้าผู้สร้างฟ้าสร้างดินและสร้างสิงสาราสัตว์อันมีรูปพรรณสัณฐานและนิสัยต่างๆ กัน จะประสงค์ให้มนุษย์ทั้งหลายได้นับถือศาสนาอย่างเดียวกันทุกคน และให้มนุษย์ทั้งหลายอยู่ในกฎหมายอันเดียวกันหมดแล้ว พระเจ้าก็คงจะทำให้เป็นเช่นนั้นได้ง่ายที่สุด แต่สิงสาราสัตว์ต้นหมากรากไม้และของทั้งปวง พระเจ้าก็ได้สร้างให้มีรูปพรรณและลักษณะต่างกันทั้งสิ้น จึงเป็นพยานให้เห็นได้ว่า

การที่เกี่ยวด้วยศาสนานั้น พระเจ้าก็คงต้องการให้ถือต่างกันเหมือนกัน เพราะเหตุฉะนั้น พระเจ้ากรุงสยามนายของข้าพเจ้า ทรงยอมให้พระเจ้าได้ตัดสินในเรื่องนี้...”

ในศาลพระเจ้าตากสินมหาราช พระเจ้ากรุงธนบุรี ณ วัดอรุณราชวราราม มีคำจารึกว่า

| | | |
|---|---|---|
| อันตัวพ่อ | ชื่อว่า | พระยาตาก |
| ทนทุกข์ยาก | กู้ชาติ | พระศาสนา |
| ถวายแผ่นดิน | ให้เป็น | พุทธบูชา |
| แด่พระศาสนา | สมณะ | พระพุทธโคดม |
| ให้ยืนยง | คงถ้วน | ห้าพันปี |
| สมณะพราหมณ์ชี | ปฏิบัติ | ให้พอสม |
| เจริญสมถะ | วิปัสสนา | พ่อชื่นชม |
| ถวายบังคม | รอยบาท | พระศาสดา |
| คิดถึงพ่อ | พ่ออยู่ | คู่กับเจ้า |
| ชาติของเรา | คงอยู่ | คู่พระศาสนา |
| พุทธศาสนา | อยู่ยง | คู่องค์กษัตรา |
| พระศาสดา | ฝากไว้ | ให้คู่กัน |

เมื่อขึ้นต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงประกาศพระราชปณิธาน ในการเสด็จขึ้นครองราชย์ *(พระราชนิพนธ์ นิราศท่าดินแดง)* ว่า

ตั้งใจจะอุปถัมภก ยอยกพระพุทธศาสนา
ป้องกันขอบขัณฑสีมา รักษาประชาชนและมนตรี

ความข้างต้นนี้ปรากฏใน ***พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑*** (กรมศิลปากร, ๒๕๒๖) หน้า ๖๑ ว่า

"แล้วมีพระราชโองการปฏิสันถารแก่เจ้าพระยาและพระยาทั้งปวงว่า 'สิ่งของทั้งนี้ จงจัดทำนุบำรุงไว้ให้จงดี จะได้ป้องกันรักษาแผ่นดิน ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และพระราชอาณาเขตสืบไป'..."

และอีกตอนหนึ่ง หน้า ๑๑๓ ว่า

"ครั้งนี้ขออาราธนาพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงจงมีอุตสาหะในฝ่ายพระพุทธจักรให้พระไตรปิฎกบริบูรณ์ขึ้นให้จงได้ ฝ่ายข้างอาณาจักรที่จะเป็นศาสนูปถัมภกนั้นเป็นพนักงานโยม โยมจะสู้เสียสละละชีวิตบูชาพระรัตนตรัย สุดแต่จะให้พระปริยัติบริบูรณ์ เป็นมูลที่จะตั้งพระพุทธศาสนาจงได้"

ในเอกสาร "**ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**" ก็มีพระบรมราชาธิบาย ตอนหนึ่ง ซึ่งแสดงน้ำพระทัยต่อพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งสถานะของพระพุทธศาสนาในแผ่นดินไทย ว่าดังนี้

> "อนึ่งในพระเจ้าแผ่นดินก็ตรัสสรรเสริญว่า ศาสนาใดๆ ไม่ประเสริฐกว่าพระพุทธศาสนา รับสั่งดังนี้ทุกพระเจ้าแผ่นดินมาจนทุกวันนี้ ก็ซึ่งรับสั่งดังนี้ ก็ดูเหมือนจะเอาใจพระสงฆ์ ซึ่งเป็นเจ้าของศาสนา โตอยู่ในแผ่นดิน ก็ที่แท้พระสงฆ์ราชาคณะที่เป็นประธานในศาสนา ก็ยังโง่งมงาย ไม่รู้แผ่นดินแผ่นฟ้า...แต่พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้...ทรงทายสูรย์จันทร์ถูกต้องแน่นอน...ก็เมื่อเป็นดังนี้ ท่านยังสรรเสริญว่าพุทธศาสนาดีกว่าศาสนาทั้งปวง แลทรงอุตสาหะประพฤติตามพุทธศาสนาอยู่ ก็เห็นชัดว่าเป็นเพราะพึ่งพาอาศัยพุทธศาสนาอยู่..."

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยะมหาราช ก็ได้ทรงแสดงน้ำพระทัยของพระองค์ต่อพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึง เซอร์ เอดวิน อาร์โนลด์ ผู้แต่งหนังสือ ***ประทีปแห่งทวีปอาเซีย*** ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ความตอนหนึ่งว่า

"พระราชบิดาของฉัน ได้ทรงสละเวลาเป็นส่วนใหญ่ในการศึกษาและคุ้มครองศาสนาของชาติ ส่วนฉันได้ขึ้นครองราชย์ในขณะอายุยังน้อย จึงไม่มีเวลาที่จะเป็นนักศึกษาอย่างพ่อ ฉันเองมีความสนใจในการศึกษาหนังสือหลักธรรมต่างๆ สนใจที่จะคุ้มครองศาสนาของเรา และต้องการให้มหาชนทั่วไปมีความเข้าใจถูกต้อง"

แม้แต่การศึกษาของพระภิกษุสามเณร ก็ถือว่าเป็นภารกิจของรัฐ ซึ่งรัฐบาลจะต้องเอาใจใส่ดูแล เพราะวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาของสังคมไทยสืบมาแต่โบราณ ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าไว้ใน "**อธิบายเรื่องการสอบพระปริยัติธรรม**" ว่า

"การสอบพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรนับเป็นราชการแผ่นดินอย่างหนึ่งด้วย อยู่ในพระราชกิจของพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นพุทธศาสนูปถัมภก"

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้มีพระราชดำรัสมากมายเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ดังตัวอย่างที่ปรากฏในพระบรมราโชวาทเรื่อง ***เทศนาเสือป่า*** ตอนหนึ่งว่า

"พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาสำหรับชาติเรา... ศาสนาในสมัยนี้เป็นของที่แยกจากชาติไม่ได้...เป็นความจำเป็นที่เราทั้งหลายผู้เป็นไทย จะต้องมั่นอยู่ในศาสนาพระพุทธ ซึ่งเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา"

"...เพราะฉะนั้น เป็นหน้าที่ของเราทั้งหลายที่จะช่วยกันบำรุงรักษาพระพุทธศาสนา อย่าให้เสื่อมศูนย์ไป การที่จะบำรุงพระพุทธศาสนา เราต้องรู้สึกก่อนว่า หลักของพระพุทธศาสนาคืออะไร?"

"...เราจะถือว่า เราเป็นไทยด้วยกันหมด เราจะต้องรักษาความเป็นไทยของเราให้ยั่งยืน เราจะต้องรักษาพระพุทธศาสนาให้ถาวรวัฒนาการอย่างที่เป็นมาแล้วหลายชั่วโคตรของเราทั้งหลาย"

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน ก็ได้ทรงมีพระราชดำรัสประกาศไว้ในการพระราชทานพระพุทธนวราชบพิตรว่า

"ข้าพเจ้าถือว่า พระพุทธนวราชบพิตรเป็นที่ตั้งแห่งคุณพระรัตนตรัย อันเป็นที่เคารพสูงสุด และเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประเทศไทย และของคนไทย..."

พระราชดำรัสทั้งหลายที่ได้ยกมาอ้างนี้ หากเป็นของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว ก็อาจมีผู้แย้งได้ว่า เป็นพระราชมติส่วนพระองค์ แต่เมื่อปรากฏชัดตามที่แสดงไว้นี้ว่า พระมหากษัตริย์ที่ทรงความสำคัญยิ่งหลายพระองค์ และในทุกยุคสมัย ได้ตรัสไว้ทำนองเดียวกัน จึงย่อมเป็นหลักฐานยืนยันที่ชัดเจน ซึ่งต้องถือว่า เป็นระบบการและแบบแผนของประเทศไทย

เฉพาะอย่างยิ่ง จะต้องมองเห็นและเข้าใจด้วยว่า การที่องค์พระประมุขของชาติมีพระราชดำรัสดังนี้ มิใช่เป็นเพียงแนวทางพระราชดำริขององค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่เป็นการตรัสในฐานะผู้นำของประเทศ แทนเสียงประชานิกรของพระองค์ เป็นเครื่องสะท้อนภาพรวมของสังคมไทย อันเป็นประมวลแห่งประเพณี คตินิยม และพฤติกรรมของประชาราษฎร์ทั่วไปในแผ่นดิน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่รองรับการปกครองของประเทศ

จึงกล่าวได้โดยชอบธรรมว่า พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันคู่ชาติของประเทศไทย

# - ๖ -

# พระพุทธศาสนาสอดคล้องกับลักษณะนิสัย ของคนไทย ที่รักความเป็นอิสระเสรี

เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป หรืออย่างน้อยคนไทยทั้งหลายก็มีความรู้สึกและพูดหรือเขียนกันเองบ่อยๆ ว่า ชาวไทยเป็นชาติที่รักความเป็นอิสระเสรี ไม่ยอมและทนไม่ได้ที่จะอยู่ใต้อำนาจบังคับของใคร

ในแง่ส่วนรวมของชาติ ก็หมายถึงความเป็นเอกราช ซึ่งชนชาติไทยก็รักษามาได้โดยตลอด ถ้าพูดถึงอดีตนานไกลก่อนพันปีมาแล้ว เมื่อดินแดนของตนถูกรุกรานหรือครอบครอง ก็ไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจครอบครองนั้น แต่พากันอพยพร่นถอยลงมาตั้งถิ่นฐานใหม่

ถ้าพูดถึงระยะ ๑๐๐-๔๐๐ ปีมานี้ ไทยก็เป็นประเทศหนึ่ง ในจำนวนน้อยประเทศนักในทวีปอาเซีย ที่สามารถรักษาตัวรอดพ้นจากความเป็นเมืองขึ้นของประเทศนักล่าอาณานิคมมาได้

ส่วนในแง่บุคคลหรือชาวไทยแต่ละคน ก็รักความเป็นอิสระส่วนตัว ชอบเป็นตัวของตัวเอง ชอบทำอะไรด้วยตัวเอง หรือชอบทำอะไรๆ เฉพาะตัวเป็นอิสระ

จนมีบ่อยๆ ที่หมิ่นเหม่จะเลยเถิดไปจนกลายเป็นมานะ ซึ่งเป็นกิเลสที่ทำให้ถือตัวเป็นใหญ่ ลงกันไม่ได้ ร่วมมือกันไม่เป็น ตลอดจนช่วงชิงกันเป็นใหญ่ หรือกลายเป็นการทำอะไรๆ ตามใจตัวเอง เอาแต่ใจของตน อย่างที่พูดกันจนเป็นคำล้อเลียนว่า *ทำได้ตามชอบใจคือไทยแท้*

ถ้าคนไทยสามารถรักษาความรักอิสรเสรีภาพไว้ได้ ให้อยู่ในขอบเขตที่แท้จริงของมัน คือไม่โตเลยเถิดไปเป็นมานะ และไม่กลายเป็นการเอาแต่ใจของตัว ก็ย่อมเป็นความดีงามและความประเสริฐอันชอบธรรมยิ่ง

กล่าวกันว่า ความเป็นชาติและเป็นชนที่รักอิสรเสรีภาพของคนไทยนี้ ปรากฏให้เห็นแม้แต่ในคำที่เป็นชื่อเรียกประเทศชาติและประชาชน

คำเรียกชื่อประเทศและคนไทยนั้น รู้จักกันทั่วไปว่า มี ๒ อย่าง คือ *ไทย* กับ *สยาม*

แต่ไม่ว่าจะเรียกว่า *ไทย* หรือ *สยาม* ก็ตาม ก็มีความหมายเล็งถึงความเป็นอิสระเสรีเช่นเดียวกัน

คำทั้งสองนี้ จะมีรากศัพท์ที่แท้จริงมาอย่างไร ในที่นี้ จะไม่ขอวิเคราะห์เชิงวิชาการทางนิรุกติศาสตร์ให้เคร่งครัด แต่พูดเพียงเท่าที่อาจเป็นไปได้ หรือน่าจะเป็นไปได้ หรือแม้แต่สวมรับเอาในเมื่อเห็นว่ามีความหมายเข้ากันได้ดี

คำว่า ***ไทย*** อาจจะเป็นคำเดียวกับ *ไท* หรือมาจาก *ไท* ในหนังสือเก่าๆ เคยพบเรียกคนไทยว่า ไท ก็มี

"*ไท*" แปลว่าเป็นใหญ่ในตัว คือ เป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อคนอื่น อย่างที่พูดบ่อยๆ ว่า เป็นไทแก่ตัว ซึ่งก็ตรงกับมีอิสรภาพ หรือเป็นอิสระเสรีนั่นเอง

ส่วนคำว่า ***สยาม*** ดูเหมือนจะเลือนลางกว่าในเรื่องที่มาของศัพท์ และถ้าจะให้พบรากศัพท์ที่แท้แน่นอน ก็คงยังต้องเถียงกันอีกมาก แต่ในที่นี้ จะขอใช้วิธีง่ายๆ โดยลากหรือดึงเข้าหาบาลี

ในภาษาบาลีมีคำหนึ่งที่ใกล้เคียงกับ "**สยาม**" มาก ทั้งโดยรูปศัพท์ การออกเสียง และความหมายที่ตรงกับ "ไท" กล่าวคือคำว่า *สยํ*

*สยํ* นี้ เขียนอย่างไทยเป็น *สยัง* ถ้าเขียนเลียนแบบสันสกฤต ก็เป็น *สยมฺ* (**สยัม**) แปลว่า เอง โดยตนเอง ในตัวเอง หรือลำพังตน

**สยํ** หรือ **สยมฺ** นี้ ที่ใช้ในความหมายตรงกับ "**ไท**" หรือเป็นอิสระเสรี ก็คือ เมื่อมาในคำว่า **สยํวสี** (สยมฺวสี หรือ สยัมวสี) แปลว่า มีอำนาจในตัว หรือเป็นตัวของตัวเอง สามารถจะทำอะไรๆ ได้ตามใจของตน

คำว่า **สยํ**วสี (**สยมฺ**วสี หรือ **สยัม**วสี) นี้ ตามปกติมาร่วมกับ **เสรี** เป็นคำชุดว่า "**เสรี สยํ**วสี" ซึ่งมีความหมายทำนองเดียวกัน หรือเป็นคำเสริมกัน *(เช่น ใน ม.ม.๑๓/๒๘๓/๒๗๗)*

โดยนัยนี้ แม้แต่ว่าตามรูปศัพท์หรือคำที่เป็นชื่อเรียกคนไทย หรือชาวสยาม ก็หมายถึงคนที่รักความเป็นอิสระเสรี ชอบเป็นตัวของตัวเอง

พระพุทธศาสนานั้น เรียกได้ว่าเป็นศาสนาแห่งอิสรภาพ จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาเรียกชื่ออย่างหนึ่งว่า "**วิมุตติ**" แปลว่า ความหลุดพ้น ความปลอดพ้นจากสิ่งผูกรัดบีบคั้นครอบงำจำกัดขัดข้อง ไม่ต้องขึ้นต่ออะไรๆ หรือต่อใครๆ ได้แก่ ความเป็นอิสระนั่นเอง

นิพพานซึ่งเป็นบรมธรรม คือ ธรรมสูงสุด มีไวพจน์ คือ คำพ้องความหมาย ใช้แทนกันได้หลายคำ และไวพจน์ของนิพพานคำหนึ่งก็คือ **อิสสริยะ** หรือ **อิสรภาพ** ที่แปลว่าความเป็นอิสระ

การประพฤติปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนานั้น เป็นการดำเนินในแนวทางของความเป็นอิสระ และเพื่อความเป็นอิสระทุกขั้นตอน ดังจะเห็นได้ว่า ศรัทธาจะต้องมีปัญญาควบคุม และจะต้องนำไปสู่ปัญญา เพราะปัญญาทำให้พึ่งตนเองได้ เป็นอิสระ

สาวกอาศัยพระศาสดาเป็นกัลยาณมิตร ในฐานะทรงเป็นเพียงผู้ชี้ทางที่จะต้องเดินด้วยตนเอง ศรัทธาจะต้องระวังไม่ให้กลายเป็นความติดในตัวบุคคล และในที่สุดผู้ปฏิบัติจะเห็นแจ้งสัจธรรม รู้ความจริงด้วยตนเอง โดยไม่ต้องขึ้นต่อองค์พระศาสดา และจะมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา เรียกว่าเป็นผู้พึ่งตนเองได้ ทุกคนจะต้องทำตนให้พึ่งตนได้ ตามหลักการพึ่งตนที่ว่า *"ตนแล เป็นที่พึ่งของตน"*

พุทธพจน์บทหนึ่งแสดงคติของพระพุทธศาสนาว่า

สพฺพํ ปรวสํ ทุกฺขํ  สพฺพํ อิสฺสริยํ สุขํ

*แปลว่า* อยู่ใต้อำนาจคนอื่น เป็นทุกข์สารพัน อิสรภาพสัพสรรพ์ จึงเป็นความสุข *(ขุ.อุ.๒๕/๖๓/๙๙)*

ความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยผู้รักความเป็นอิสระเสรีกับพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาแห่งอิสรเสรีภาพนั้น จะเป็นไปในลักษณะที่ว่า คนไทยนับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจึงทำให้คนไทยเป็นผู้รักความเป็นอิสระเสรี

หรือจะเป็นไปในแนวทางที่ว่า เพราะเหตุที่คนไทยเป็นผู้รักความเป็นอิสระเสรี คนไทยจึงรับนับถือพระพุทธศาสนาที่เป็นศาสนาแห่งอิสรเสรีภาพ ข้อนี้ไม่อาจชี้ชัดหรือตัดสินได้ในที่นี้

แต่อย่างน้อย ย่อมเป็นความจริงที่พูดได้โดยไม่ผิดพลาดว่า การที่คนไทยผู้รักความเป็นอิสระเสรี ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาแห่งอิสรเสรีภาพนั้น เป็นภาวะที่สอดคล้องกัน และเป็นเครื่องสนับสนุนให้คนไทยมีลักษณะนิสัยเช่นนั้นเข้มข้นเด่นชัดยิ่งขึ้น

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งอิสรเสรีภาพ สอดคล้องกับลักษณะนิสัยของคนไทยผู้รักความเป็นอิสระเสรี และเป็นเครื่องสนับสนุนให้คนไทยดำรงรักษาคุณลักษณะนั้นไว้ได้อย่างหนักแน่นชัดเจนตลอดมา

ข้อที่จะต้องไม่ประมาทในทางธรรม เพื่อให้ชาติไทยดำรงรักษาอิสรภาพไว้ได้ด้วยดี พร้อมทั้งมีความเจริญรุ่งเรืองด้วยประโยชน์สุขไปด้วยในเวลาเดียวกัน มีอยู่ประการหนึ่งคือ คนไทยจะต้องประจักษ์ชัดในความหมายของความเป็นอิสระเสรี หรืออิสรภาพและเสรีภาพอย่างถูกต้องชัดเจน แล้วประพฤติปฏิบัติดำรงชีวิตและดำเนินกิจการอยู่ภายในอิสรภาพและเสรีภาพที่ถูกต้องตามความหมายนั้น

คนไทยต้องมิใช่อิสระเสรีอย่างผิดๆ ชนิดที่เลยเถิดกลายเป็นประมาทพลาดจากอิสรภาพและเสรีภาพไป กลายเป็นมานะที่ทำให้ถือตัวเป็นใหญ่ อยากใหญ่ใฝ่เด่น และแข่งขันช่วงชิงอำนาจกัน ลงกันไม่ได้ ไม่ยอมกันตามเหตุผล ร่วมมือและทำงานด้วยกันไม่ได้

หากแต่เป็นคนไทยที่อิสระเสรีโดยรู้จักพึ่งตนเอง สลัดความเห็นแก่ตัวได้ และช่วยกันทำให้อิสรภาพเป็นเครื่องอำนวยโอกาสเพื่อการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขร่วมกัน

ถ้าปฏิบัติได้เช่นนี้ พระพุทธศาสนาก็จะสอดคล้องกับลักษณะนิสัยของคนไทยที่รักความเป็นอิสระเสรี และจะเป็นเครื่องสนับสนุนลักษณะนิสัยนั้นให้หนักแน่นมั่นคงอย่างมีคุณค่าได้โดยแท้จริง

- ๗ -

# พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งสำคัญที่หล่อหลอม เอกลักษณ์ของชาติไทย

ความรักอิสรเสรีภาพ ที่กล่าวมาแล้วในข้อก่อนนั้น เป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของชนชาติไทย แต่เพราะเป็นคุณลักษณะที่มีความสำคัญโดดเด่น และมีแง่ที่ควรพิจารณาเป็นพิเศษ จึงได้แยกพูดเป็นข้อหนึ่งต่างหาก

นอกจากความรักอิสรเสรีภาพแล้ว เอกลักษณ์ไทยที่ค่อนข้างเด่นชัด ก็คือ ความมีน้ำใจเมตตาอย่างเป็นสากล ความรู้สึกผ่อนคลาย สบายๆ เรื่อยๆ ปลงใจได้ ไม่ชอบความรุนแรง และความรู้จักประสานประโยชน์

ลักษณะเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์แต่ละอย่างๆ แต่ทั้งหมดทุกอย่างนั้นสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน หรือมีแกนสอดประสานอันเดียวกัน และพระพุทธศาสนาเป็นแหล่งสำคัญที่หล่อหลอมให้เกิดเอกลักษณ์เหล่านี้ หรือว่า หลักความเชื่อถือและการปฏิบัติที่สืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา เป็นแกนร้อยประสานเอกลักษณ์เหล่านี้

***ความมีน้ำใจ*** เป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของคนไทย ซึ่งชาวต่างชาติมักกล่าวขวัญถึง อย่างที่เคยเอ่ยอ้างแล้วข้างต้น

ความมีน้ำใจของคนไทยนี้ เป็นไมตรีจิตอย่างสากล คือ แสดงออกแก่คนทั่วไปเสมอเหมือนหรือคล้ายคลึงกัน ไม่แบ่งพวกแบ่งหมู่ ไม่จำกัดชาติศาสนา

คนไทยให้เกียรติแก่คนต่างชาติต่างศาสนา ยินดีต้อนรับคนต่างถิ่นต่างลัทธิ บางทีให้เกียรติแก่คนต่างชาติต่างถิ่น ต้อนรับด้วยความมีน้ำใจ อย่างเป็นพิเศษ ยิ่งกว่าที่แสดงออกต่อคนชาติเดียวกัน แม้ว่าในบางกรณี จะมีทัศนคติไม่สู้ดีต่อคนบางกลุ่มบางพวกบ้าง แต่ก็ไม่เป็นไปอย่างรุนแรง และไม่ผูกใจเหนียวแน่นยาวนาน

ลักษณะนี้แสดงออกอีกด้านหนึ่ง คือ การปรับตัวเข้าได้ง่ายและอยู่ร่วมกันได้ดี กับคนที่มีชาติหรือถือศาสนาต่างกัน

ความมีไมตรีอย่างสากลนี้ สอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนาที่ถือว่า มนุษย์และแม้สัตว์อื่นทุกอย่างตั้งแต่ดิรัจฉานเป็นต้นไป ล้วนเป็นเพื่อนทุกข์ มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา เสมอกันทั้งสิ้น เสมอกันต่อหน้ากฎธรรมชาติ โดยต่างก็มีกรรมเป็นของตน เป็นไปตามอำนาจของกรรมที่ตนกระทำเช่นเดียวกัน

พร้อมกันนั้นก็สอนให้มีเมตตาอย่างเป็นอัปปมัญญ-ธรรม คือ แผ่ออกไปอย่างกว้างขวางไม่มีประมาณ ไม่จำเพาะแดน ไม่จำกัดขอบเขต ทั่วถึงสรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่า

คนไทยมีลักษณะจิตใจที่ไม่ยึดติดถือมั่นอย่างรุนแรงต่อสิ่งทั้งหลาย จึงไม่เอาเรื่องเอาราวอะไรจริงจังเกินไป แม้จะเกิดความเสื่อม ความสูญเสีย ความพลัดพรากต่างๆ ก็ยอมรับความจริงได้ง่าย มองเห็นความเป็นธรรมดา ปลงใจได้ ไม่เศร้าโศกเสียใจมากเกินไปหรือนานเกินควร

แม้จะเกิดเรื่องราวถูกเบียดเบียนบีบคั้นข่มเหง คนไทยก็ลืมง่าย ไม่ผูกใจโกรธเกลียดนาน จึงเป็นคนไม่เครียด มีความรู้สึกผ่อนคลาย เรื่อยๆ สบายๆ ไม่พยาบาทจองเวร และไม่ชอบความรุนแรง เหตุร้ายต่างๆ ที่เกิดขึ้นจึงมักเป็นประเภทชั่ววูบแล้วก็ผ่านไป

ทั้งนี้เข้าทำนองที่ว่า *“ไม่เป็นไร ลืมเสียเถิด”* *“แล้วก็แล้วกันไป อโหสิกันเสียเถิด”* *“อนิจจัง มีเกิดก็มีดับ”* และ *“เกิดแก่เจ็บตายเป็นของธรรมดา ทำใจเถอะนะ”*

ลักษณะจิตใจอย่างนี้ มีหลักพระพุทธศาสนาเป็นฐานหล่อเลี้ยง และสนับสนุนหลายประการ เฉพาะอย่างยิ่ง หลักอนิจจัง ที่สอนให้รู้เท่าทันธรรมดาของสังขารทั้งหลายว่าเป็นของไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วก็จะต้องดับไป

แล้วก็โยงต่อไปหาหลักความไม่ยึดติดถือมั่น ให้ไถ่ถอนสลัดละอุปาทาน และหลักการวางใจต่อโลกธรรมทั้งหลาย ตลอดจนหลักที่ว่า เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร และหลักเมตตากรุณาธรรมที่กล่าวมาแล้ว

นอกจากนั้น ความไม่ยึดติดถือมั่นอย่างใดอย่างหนึ่งเหนียวแน่นรุนแรงจนเกินไปนี้ ยังส่งผลสืบเนื่องต่อไปอีก ช่วยให้ชาวไทยเป็นคนปรับตัวเข้ากับคนใหม่สิ่งใหม่ได้ง่าย

คนไทยพร้อมที่จะรับวัฒนธรรมตลอดจนสิ่งสนองแปลกใหม่จากภายนอก และรู้จักประสานประโยชน์ สามารถมองข้ามส่วนหรือลักษณะที่ขัดแย้ง ที่ไม่เหมาะไม่เข้ากัน ที่ไม่เป็นผลดี หรือที่ไม่พอใจ จับฉวยแต่ส่วนหรือลักษณะที่ใช้ได้ ไปกันได้เหมาะกัน เอื้ออำนวย เป็นคุณเป็นประโยชน์ เอามาผสมผสาน หรือจัดสรรให้สอดคล้องในทางที่จะบังเกิดผลเป็นประโยชน์

คุณลักษณะทั้งหลายที่จะเกิดเป็นเอกลักษณ์ของชาติขึ้นได้นั้น จะต้องเป็นที่ยอมรับเชื่อถือปฏิบัติกันจนเคยชินอย่างกว้างขวางทั่วไปในสังคม และได้รับการปลูกฝังถ่ายทอดสืบกันมาตลอดเวลายาวนานจนแนบแน่นซึมซาบอยู่ในชีวิตจิตใจอย่างเป็นปกตินิสัยของคนส่วนใหญ่ และแสดงออกมาทางพฤติกรรมต่างๆ อย่างเป็นไปเอง

การที่หลักความเชื่อถือและการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาได้หล่อหลอมตัวออกมาเป็นเอกลักษณ์ของคนไทยเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ากลมกลืนสนิทอยู่ในชีวิตจิตใจของคนไทย จนถึงขั้นที่กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับความเป็นไทย

อย่างไรก็ตาม ว่าโดยทั่วไป สิ่งทั้งหลายที่แม้จะดี ก็ย่อมมีด้านที่เสียหรือส่วนที่ด้อยอยู่ด้วยในตัว ลักษณะต่างๆ ที่กล่าวมานี้ ถ้าปฏิบัติผิดเรื่องผิดที่ และขาดหลักการที่เป็นคู่กำกับ หรือเป็นส่วนเติมเต็มให้เป็นการปฏิบัติที่ครบวงจร ก็อาจก่อผลเสียหายเป็นโทษได้

ดังตัวอย่างเช่น ความเป็นคนเรื่อยๆ สบายๆ ปลงใจได้ ไม่จริงจังกับเรื่องราวทั้งหลายมากนัก อาจทำให้กลายเป็นคนที่ยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ หรือที่ประสบ โดยไม่คิดแก้ไขปัญหา ไม่คิดเปลี่ยนแปลงและปรับปรุง ขาดความกระตือรือร้น ตลอดจนเป็นคนเฉื่อยชา และปล่อยปละละเลย ไม่ป้องกันแก้ไข และไม่ก้าวหน้าสร้างสรรค์

การที่จะเกิดโทษอย่างนี้ขึ้น ก็เพราะถ่ายทอดสืบต่อคุณลักษณะเหล่านั้นตามๆ กันมา โดยไม่ได้ตรวจสอบตนเอง และไม่ได้ทบทวนหลักความเชื่อและหลักการปฏิบัติทางพระศาสนา ซึ่งเป็นพื้นฐานที่มาของคุณลักษณะ

เหล่านั้น ให้ชัดเจนมองเห็นทั่วตลอดอยู่เสมอ เพื่อให้แนวความคิด และพฤติกรรมของตนดำเนินไปสู่การปฏิบัติที่ครบวงจร

ขอให้ดูอีกตัวอย่างหนึ่ง เช่นที่ว่า มองเห็นความเป็นอนิจจังแล้วปลงใจได้ สบายใจหายทุกข์ร้อน เลยหยุดนิ่งอยู่แค่นั้น ไม่ใช้ปัญญามองหาเหตุปัจจัยในกระบวนการของความเป็นอนิจจัง และดำเนินการแก้ไขปรับปรุง ให้ตรงเหตุตรงปัจจัย ด้วยความไม่ประมาท

คุณธรรมที่จะต้องใช้กำกับเอกลักษณ์ทั้งหลายอยู่เสมอ ขาดไม่ได้เลยในทุกเวลา ก็คือ *ปัญญา* และ *อัปปมาท-ธรรม* หรือพูดให้ง่าย ก็ได้แก่ ปัญญา และ สติ แล้วไปๆ มาๆ ก็คือ สติ-ปัญญา ที่พูดกันเรื่อยเปื่อยเพลินไป จนกลายเป็นพูดโดยประมาท ขาดทั้งสติ และปัญญา

เป็นอันต้องย้ำอีกทีว่า *ไม่ประมาท* และ *ไม่ขาดปัญญา*

# - ๘ -

# พระพุทธศาสนาเป็นมรดก
# และเป็นคลังสมบัติอันล้ำค่าของชนชาติไทย

นอกจากความเชื่อถือและคุณธรรมต่างๆ ที่ปลูกฝังถ่ายทอดกันมาจนติดเป็นนิสัยใจคอ ดังเช่นเอกลักษณ์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นมรดกทางจิตใจ และเป็นสมบัติประจำตัวด้านในแล้ว พระพุทธศาสนายังเป็นมรดกและคลังสมบัติทางด้านรูปธรรมที่ล้ำค่าของชนชาติไทยอีกด้วย

โบราณสถานและโบราณวัตถุทั้งหลาย เป็นมรดกและเป็นสมบัติที่สำคัญยิ่งของประเทศชาติ นอกจากเป็นหลักฐานสำหรับสืบค้น และยืนยันความเป็นมาในประวัติศาสตร์ของชาติแล้ว ยังเป็นของมีค่าอย่างสูงอีกด้วย

ความมีค่าที่ว่านี้ มิใช่เฉพาะคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมเท่านั้น แต่รวมถึงคุณค่าทางเศรษฐกิจด้วย ทั้งนี้โดยเหตุผลถึงสองประการ

*ประการแรก* ในส่วนอดีต ว่าโดยต้นกำเนิดหรือตัวของวัตถุสถานนั้นเอง โบราณวัตถุสถานเหล่านั้น เกิดจากแรงศรัทธา หรือไม่ก็เป็นผลงานสร้างสรรค์ของพระมหากษัตริย์ คนมีฐานะสูง หรือชุมชนทั้งหมด จึงมักสร้างขึ้นด้วยวัสดุที่ดีที่สุด และสร้างอย่างดีที่สุด

*ประการที่สอง* ในส่วนปัจจุบัน ว่าโดยความเป็นแหล่งแห่งรายได้ของประเทศ โบราณวัตถุสถานทั้งหลายมีส่วนสำคัญอย่างยิ่ง ในการดึงดูดความสนใจ ทำให้คนต่างถิ่นและต่างประเทศเดินทางเข้ามาทัศนาจร จึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง ที่ช่วยให้ประชาชนจำนวนมากมีงานทำ ทำให้ท้องถิ่นขยายตัวเฟื่องฟู และเพิ่มพูนรายได้ของประเทศชาติ

โบราณสถานและโบราณวัตถุทั้งหลายในประเทศไทยของเรานี้ ส่วนใหญ่ก็คือปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ซึ่งมีอยู่ตามวัดวาอารามทั้งหลาย ทั้งที่ร้างแล้ว และที่ยังเป็นสำนักอยู่ในปัจจุบัน อันล้วนเป็นของเกิดในพระพุทธศาสนา

ว่าที่จริง ไม่เฉพาะแต่ปูชนียวัตถุสถานที่เป็นของโบราณเท่านั้น แม้ปูชนียวัตถุสถานมากมายในสมัยอันใกล้จนถึงปัจจุบัน ก็มีคุณค่าในเชิงที่กล่าวมานี้ไม่น้อยเหมือนกัน

ประวัติศาสตร์ของชาติไทยยุคต้นๆ นอกจากอาศัยโบราณสถานและโบราณวัตถุ โดยเฉพาะปูชนียวัตถุสถานในพระพุทธศาสนา เป็นหลักฐานสืบค้นและยืนยันแล้ว ก็ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมจำพวกตำนาน เป็นต้น ซึ่งส่วนมากเป็นวรรณคดีในพระพุทธศาสนา หรือนิพนธ์ขึ้นโดยพระภิกษุในอารามต่างๆ

เอกลักษณ์ของชาตินั้น มิใช่มีเฉพาะส่วนที่เป็นนามธรรมอย่างที่กล่าวถึงในข้อก่อนเท่านั้น แม้เอกลักษณ์ที่เป็นรูปธรรม ซึ่งปรากฏอยู่ตามวัตถุต่างๆ ก็มีอยู่เป็นสำคัญอีกส่วนหนึ่งด้วย

เอกลักษณ์ด้านนี้ จะพบได้ในศิลปะไทยทุกสาขา ทั้งจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม รวมทั้งวรรณศิลป์ในกวีนิพนธ์ทั้งหลาย และความเป็นเจ้าบทเจ้ากลอนของคนไทย ซึ่งเหลือมาในวรรณกรรมพื้นบ้านตลอดจนดนตรีประเภทต่างๆ

ศิลปกรรมทั้งหลายและดนตรีเหล่านี้ ส่วนมากเป็นของเกิดในพระพุทธศาสนา ในสถาบันพระพุทธศาสนา หรือไม่ก็เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

นอกจากจะเป็นเครื่องแสดงถึงเอกลักษณ์ของชาติไทยแล้ว จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม เป็นต้นเหล่านี้ ก็เป็นมรดก และเป็นคลังสมบัติอันมีค่ายิ่งอยู่ในตัวของมันเอง ดังเช่นที่เป็นปูชนียวัตถุและปูชนียสถาน ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

- ๙ -

# พระพุทธศาสนาเป็นหลักนำทาง ในการพัฒนาชาติไทย

ปัจจุบันนี้ ได้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปแล้วว่า การที่จะพัฒนาประเทศให้สำเร็จผลดีบรรลุจุดหมายที่ต้องการได้อย่างแท้จริงนั้น จะพัฒนาเพียงด้านวัตถุอย่างเดียวเท่านั้นไม่เพียงพอ

ประสบการณ์ในการพัฒนาตลอดเวลายาวนานที่ผ่านมา ได้สอนให้เห็นตระหนักว่า การมุ่งพัฒนาวัตถุภายนอกอย่างเดียวนั้น แม้จะระดมทุนระดมแรงลงไปแล้วอย่างมากมาย ก็ไม่ทำให้สังคมบรรลุความมั่งคั่งรุ่งเรืองและสันติสุขที่แท้จริงได้ตามวัตถุประสงค์

แม้ว่าเมื่อมองดูผ่านๆ เผินๆ จะเห็นเหมือนว่าบ้านเมืองได้เจริญเฟื่องฟูแปลกหูแปลกตาไปมากมาย แต่เมื่อตรวจสอบดูกับเกณฑ์เป้าหมายที่ได้ตั้งไว้ ก็เห็นชัดเจนว่าการพัฒนายังห่างจากผลสำเร็จที่ต้องการ แม้แต่จะเอาแค่ด้านเศรษฐกิจ สังคม หรือการเมือง ก็ยังไปไม่ถึงไหน

มาถึงบัดนี้ ปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ปัญหาบางอย่างที่ไม่เคยมี ก็เกิดมีขึ้น หรือที่มีน้อย ก็ระบาดแพร่หลายมากขึ้น ความยากจนแร้นแค้นยังแผ่ขยายทั่วไป ทั้งในกลางเมืองและในชนบท การกระจายรายได้ของประชากรไม่ดำเนินไปด้วยดี ฐานะทางเศรษฐกิจของคนกลับห่างไกลกันมากขึ้น

ในด้านสุขภาพ แม้แต่สาธารณสุขมูลฐานก็ยังขาดแคลน และไม่เฉพาะสุขภาพกายเท่านั้น สุขภาพจิตก็เสื่อมโทรมลง ชีวิตคนในถิ่นที่เรียกว่าเจริญ มีลักษณะสับสนวุ่นวาย คนมีทุกข์ใจมากขึ้น เป็นโรคจิตโรคประสาทมากขึ้น

ความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาก็ยังอยู่ในภาวะสัมฤทธิ์ผลได้ยาก* การพัฒนาประชาธิปไตยก้าวหน้าไปได้ไม่มากกว่าที่ถอยหลัง มีความไม่สะอาดและความไม่ซื่อตรงท่วมท้นในกระบวนการ การฉ้อราษฎร์บังหลวงกลายเป็นของชินชา อีกไม่ช้าคงยกให้เป็นเรื่องที่ไม่ต้องถือสา

แม้ว่าถนนหนทางจะมีเพิ่มขึ้นมากมาย แต่การจราจรก็ไม่เรียบร้อย ผู้คนไม่มีระเบียบวินัยในการใช้ถนน อุบัติเหตุมีสถิติสูง ความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเป็นปัญหาหนักยิ่งขึ้น จนคนจำนวนมากมีชีวิตอยู่ด้วยความหวาดกลัว

---

* ในช่วง พ.ศ. ๒๕๓๐ ประเทศไทยยังผจญปัญหาความไม่เสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาที่ต่อเนื่องมานาน แต่อีก ๒๕ ปีต่อมา โดยเฉพาะในปี ๒๕๕๖ ปัญหาการศึกษาเสื่อมถอยด้อยคุณภาพ ได้โผล่เด่นขึ้นมาแทน

อาชญากรรมยังแพร่หลาย คดีปล้น ฆ่า ข่มขืน ที่ร้ายแรงปรากฏบ่อย

ความเสื่อมโทรมทางวัฒนธรรมมีกระแสแรง จนกลายเป็นของสามัญ ค่านิยมที่ไม่พึงปรารถนาและไม่เอื้อต่อการพัฒนา เช่น ค่านิยมบริโภค และความนิยมฟุ้งเฟ้อ แผ่กระจายไปทั่ว

ปัญหาทางเพศเพิ่มสูง อบายมุขระบาดทั่วไปทั้งในกรุงและชนบท ชาวบ้านฝากความหวังในชีวิตไว้กับการพนันในรูปแบบต่างๆ และหมกมุ่นจนยากที่จะแก้ไข เยาวชนมากมายทำลายอนาคตของตนเองและก่อปัญหาแก่สังคม โดยเป็นผลสืบเนื่องจากการติดสิ่งเสพติด

ปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทวีสูงขึ้น ป่าไม้ถูกทำลายไปมาก ต้นน้ำลำธารร่อยหรอลง ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล แผ่นดินแห้งแล้ง ทำให้เกษตรกรรมยากลำบากมากขึ้น ส่งผลต่อความยากจนแร้นแค้นยิ่งขึ้นไปอีก

แม้ถึงจะผลิตพืชผลได้มาก ก็ประสบปัญหาทางการตลาด มีการเอารัดเอาเปรียบกันมาก กลายเป็นว่า ขายข้าวได้มาก กลับยิ่งยากจนลง

ในขณะเดียวกัน มลภาวะก็แพร่กระจายกว้างขวางออกไป ทั้งในดิน ในน้ำ และในท้องฟ้า คุกคามต่อชีวิตและสุขภาพของประชากรทั่วทุกคน

การพัฒนาประเทศยังไม่สามารถก้าวข้ามพ้นภาวะเป็นประเทศที่กำลังพัฒนา

ไม่เฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนา และด้อยพัฒนาเท่านั้น แม้ในประเทศที่เรียกว่าพัฒนาแล้วทั้งหลาย สภาพที่พัฒนาแล้วก็เป็นไปในด้านรูปธรรม คือจำพวกวัตถุและระบบการเป็นส่วนใหญ่ ส่วนด้านจิตใจก็พัฒนาเฉพาะที่เกี่ยวกับรูปธรรมเป็นสำคัญ เช่น นิสัยการทำงาน และการเคารพกฎเกณฑ์แต่ปัญหาด้านจิตใจแท้ๆ กลับเพิ่มมากขึ้น

คนพัฒนาวัตถุมาแก้ปัญหาชีวิตด้านหนึ่ง กลับไปเพิ่มหรือก่อปัญหาชีวิตอย่างใหม่ขึ้นอีกด้านหนึ่ง พร้อมกันนั้นข้างในตัวคนเอง ก็ไม่ได้พัฒนาจิตใจขึ้นมาให้สามารถเป็นเจ้านายที่จะใช้วัตถุที่พัฒนาขึ้นมาให้เป็นประโยชน์ได้จริงและไม่พอไม่ทันที่จะรับมือกับปัญหาชีวิตอย่างใหม่ที่เกิดขึ้นมา เลยกลายเป็นว่าวัตถุก้าวหน้า แต่จิตใจด้อยพัฒนา

จิตใจที่พัฒนาไม่ทันและไม่ถูกทางนั้น ก็สับสนวุ่นวายเกิดความเครียด ความงุ่นง่านความรู้สึกแปลกแยก ความอ้างว้าง ว้าเหว่ เหงา เร่าร้อน เพราะสรรพกิเลสซึ่งเมื่อแก้ไขและหาทางออกไม่ถูกต้อง ก็ดันกลับออกมาเป็นพฤติกรรมที่ก่อปัญหาแก่สังคม เช่น เป็นโรคจิตกันมาก ฆ่าตัวตายตามกัน เยาวชนมั่วยาเสพติด มีพฤติกรรมวิปริตทางเพศแบบต่างๆ ละทิ้งสังคมและกฎเกณฑ์ของสังคม

แล้วในวงกว้าง ก็มาจนมุมอัดอั้นกันอยู่ที่ทางตันของการแข่งขันแย่งชิงและหวาดระแวงกันระหว่างชาติใหญ่ที่พัฒนาแล้ว ความหวาดกลัวสงครามนิวเคลียร์ และปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะมลภาวะที่เพิ่มขีดอันตรายสูงขึ้นๆ ทุกที

บทเรียนจากการพัฒนานั้นสอนให้รู้ว่า การพัฒนาจะต้องดำเนินไปอย่างรอบด้านทั่วถึง ไม่ใช่มุ่งพัฒนาแต่เพียงด้านวัตถุอย่างเดียว

โดยเฉพาะตัวคนนี่แหละ เป็นผู้ที่พัฒนาวัตถุ พัฒนาสังคม และเป็นผู้เสวยผลของการพัฒนานั้น คนจึงต้องได้รับการพัฒนาเป็นอย่างดี เขาจะได้ไปพัฒนาวัตถุ พัฒนาสังคมให้ถูกต้องถูกทาง มิฉะนั้นการพัฒนาก็จะผิดจะเสียไปหมด แนวการพัฒนาจึงต้องหันมาเน้นที่การพัฒนาคน

ในการพัฒนาคนนั้น ส่วนสำคัญที่สุด ซึ่งเป็นตัวจริงของเขา ก็คือ **จิตใจ** ดังนั้น ในยุคปัจจุบัน งานพัฒนาจึงหันมาให้ความสนใจแก่การพัฒนาจิตใจมากขึ้น

การพัฒนาจิตใจนั้น รวมถึงการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ตลอดจนสุขภาพจิตโดยทั่วไป แต่ที่จริงต้องพัฒนาถึงขั้นปัญญา ที่จะมาตรวจตราดูแลและปรับแก้จิตใจนั้นอีกที ถึงตรงนี้ จึงจะพัฒนาคนครบเต็มทั้งคน

การพัฒนาจิตใจ ตลอดจนการพัฒนาคนทั้งคนนั้น เป็นงานหลักของพระพุทธศาสนา พูดอีกอย่างหนึ่งว่า คำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนามีศูนย์รวมอยู่ที่การพัฒนาคน

ความจริง พระพุทธศาสนา ทั้งส่วนหลักธรรมคำสอนที่เป็นนามธรรม และส่วนสถาบันคือพระสงฆ์และวัดวาอาราม เป็นต้น ได้มีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติมาโดยตลอด

โดยเฉพาะในอดีต (และแม้ปัจจุบันในชนบทหลายแห่ง) พระสงฆ์ได้เป็นผู้นำในการพัฒนา และวัดได้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพราะพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตใจและทางปัญญาของชุมชน และวัดก็เป็นศูนย์กลางของชุมชน

เริ่มแต่บทบาทสำคัญที่สุดคือ วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาของประชาชน โดยมีพระสงฆ์เป็นครูอาจารย์

แต่เดิมมา ศิลปวัฒนธรรมด้านต่างๆ พัฒนาขึ้นในวัดหรือออกไปจากวัด คนมีการศึกษาทั้งหลายล้วนเป็นผู้เล่าเรียนไปจากวัด เมื่อไปอยู่ในชุมชน ก็ใช้ความรู้หลักธรรมวินัยและความรู้วิชาการอื่นที่ได้ศึกษาจากวัดนั้น เป็นเครื่องนำครอบครัวและชุมชน ในการดำเนินชีวิตและประกอบอาชีพการงานให้เจริญก้าวหน้าและอยู่ร่วมกันด้วยดี มีความร่มเย็นเป็นสุขตามควรแก่ความประพฤติปฏิบัติ

ต่อมา เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมจากประเทศตะวันตกแพร่หลายเข้ามา และระบบการต่างๆ แบบตะวันตกได้รับการสถาปนาเป็นหลักของบ้านเมือง แนวทางการพัฒนาก็เปลี่ยนแปลงไป วัดก็เหินห่างออกไปจากกระบวนการพัฒนาตามลำดับ

โดยเฉพาะเมื่อการพัฒนามุ่งเน้นด้านวัตถุ บทบาทของวัด พระสงฆ์ และพระศาสนา ก็ยิ่งลางเลือนลง จนโดยมากเหลือแต่บทบาทในด้านการเอื้อต่องานพัฒนา เช่น อำนวยสถานที่และอุปกรณ์ของวัด การให้กำลังใจและคำกล่าวสอนสนับสนุนในคราวชุมนุมอย่างมีพิธีกรรม เป็นต้น ซึ่งไม่สู้มีความหมายเป็นแก่นสารอะไรนัก

ครั้นถึงบัดนี้ เมื่อแนวโน้มของการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปอีก โดยหันมาเน้นการพัฒนาจิตใจ และการพัฒนาตัวคนมากขึ้น ก็เป็นโอกาสที่วัดและพระสงฆ์หรือพระพุทธศาสนาทั้งหมด จะได้รื้อฟื้นบทบาทในการพัฒนาและบทบาทของผู้นำการพัฒนาขึ้นใหม่ โดยปรับตัว ปรับวิธีการ และปรับบทบาทนั้น ให้เข้ากับสภาพปัจจุบัน

การที่จะนำทางการพัฒนาและสวมรับบทบาทต่างๆ ในการพัฒนาให้ได้ผลดีนั้น นอกจากจะต้องมีความชัดเจนเกี่ยวกับบทบาทที่เหมาะสม และขอบเขตของการดำเนิน

บทบาทของวัดและพระสงฆ์แล้ว สิ่งที่สำคัญยิ่งก็คือ จะต้องมีหลักธรรมนำทาง สำหรับชี้แนวทางของการพัฒนาอย่างชัดเจน ไม่ใช่ทำกันอย่างพร่าๆ กระจัดกระจาย แบบจับปะติดปะต่อ คนละทางสองทาง ไม่ประสานสอดคล้อง ไม่รวมกำลังแล่นแน่วไปด้วยกัน ซึ่งจะทำให้การพัฒนาไม่สำเร็จผลดี หรือถึงกับล้มเหลวซ้ำรอยเดิมอีก

ขอยกตัวอย่าง เบื้องแรกควรจะมีหลักธรรมหมวดใหญ่ที่ชี้นำแนวทางการพัฒนาเป็นพื้นฐานก่อน หลักธรรมใหญ่เหล่านี้ จะแสดงหลักการทั่วไปของการพัฒนา ซึ่งมีลักษณะสำคัญ ๒ ประการ คือ ครบรอบ และครอบคลุม หรือ รอบด้านและตลอดวงจร (ครบรอบ ตลอดวงจร, ครอบคลุม รอบด้าน)

**๑.** ในแง่ ***รอบด้าน*** หรือ ***ครอบคลุม*** ถ้าเป็นการพัฒนาคน พระพุทธศาสนาสอนให้พัฒนาให้ครบ ครอบคลุมทั้ง ๔ ด้าน เรียกว่า ***ภาวนา*** (การฝึกอบรม เจริญ หรือ พัฒนา) ๔ คือ

๑) **กายภาวนา** แปลว่า ***พัฒนากาย*** ข้อนี้มิใช่เฉพาะการพัฒนาร่างกายให้แข็งแรง ไร้โรค มีสุขภาพดีเท่านั้น แต่ท่านเน้นการพัฒนากาย ในความหมายว่าเป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เริ่มแต่ปัจจัย ๔ เป็นต้นไป อย่างถูกต้องดีงาม ในทางที่เป็นคุณประโยชน์

ตัวอย่างเช่น สัมพันธ์กับอาหาร โดยกินเพื่อช่วยให้ร่างกายมีกำลัง มีสุขภาพดี จะได้เป็นอยู่ผาสุก ทำงานได้ผล ไม่ใช่มุ่งแค่เอร็ดอร่อย อวดโก้ โชว์ฐานะ สัมพันธ์กับโทรทัศน์ โดยดู เพื่อติดตามข่าวสาร แสวงหาความรู้ ส่งเสริมปัญญา มิใช่เพื่อหมกมุ่นอยู่แค่จะสนุกสนานบันเทิง หรือเอาเป็นเครื่องมือเล่นการพนัน ตลอดจนก่อการไม่ดีต่างๆ สัมพันธ์กับธรรมชาติให้รื่นรมย์ใจได้สิ่งแวดล้อมที่เป็นรมณีย์

๒) **ศีลภาวนา** แปลว่า ***พัฒนาศีล*** หมายถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมให้เป็นไปด้วยดี เริ่มแต่ไม่เบียดเบียน ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้อื่น ต่อสังคม มีระเบียบวินัย ประกอบสัมมาชีพด้วยความขยันหมั่นเพียร ฝึกอบรมกายวาจาของตนให้ประณีต ปราศจากโทษ ก่อคุณประโยชน์ และเป็นเครื่องสนับสนุนการฝึกอบรมจิตใจยิ่งขึ้นไป

๓) **จิตภาวนา** แปลว่า ***พัฒนาจิต*** คือ พัฒนาจิตใจให้มีคุณสมบัติดีงามพรั่งพร้อม ซึ่งแบ่งได้เป็น ๓ ด้าน ดังนี้

*ก. คุณภาพจิต* คือ ให้มีคุณธรรมต่างๆ ที่เสริมสร้างจิตใจให้ดีงาม เป็นจิตใจที่สูง ประณีต เช่น มีเมตตา มีความรักความเป็นมิตร มีกรุณา อยากช่วยเหลือ ปลดเปลื้องทุกข์ของผู้อื่น มีจาคะ คือมีน้ำใจเผื่อแผ่ มีคารวะ มีความกตัญญู เป็นต้น

*ข. สมรรถภาพจิต* คือ ให้เป็นจิตที่มีความสามารถ เช่น มีสติดี มีวิริยะ คือความเพียร มีขันติ คืออดทน มีสมาธิ คือจิตตั้งมั่นแน่วแน่ มีสัจจะ คือจริงจัง มีอธิษฐาน คือเด็ดเดี่ยวแน่วแน่ต่อจุดหมาย เป็นจิตใจที่พร้อมและเหมาะที่จะใช้งาน โดยเฉพาะงานทางปัญญา คือการคิดพิจารณาให้เห็นความจริงแจ่มแจ้งชัดเจน

*ค. สุขภาพจิต* คือ ให้เป็นจิตที่มีสุขภาพดี มีความสุขสดชื่น ร่าเริงเบิกบาน ปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส พร้อมที่จะยิ้มแย้มได้ มีปีติ ปราโมทย์ ไม่เครียด ไม่กระวนกระวาย ไม่คับข้อง ไม่ขุ่นมัวเศร้าหมอง ไม่หดหู่โศกเศร้า เป็นต้น

๔) **ปัญญาภาวนา** แปลว่า ***พัฒนาปัญญา*** คือ พัฒนาความรู้ความเข้าใจ ให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง และ ใช้ความรู้แก้ปัญหาทำให้เกิดประโยชน์สุขได้

ทั้งนี้ เริ่มแต่รู้เข้าใจศิลปวิทยา เรียนรู้ถูกต้องตามเป็นจริง ไม่บิดเบือนหรือเอนเอียงด้วยอคติ คิดวินิจฉัยใช้ปัญญาโดยบริสุทธิ์ใจ รู้เข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย รู้จักแก้ไขปัญหา และทำการให้สำเร็จตามแนวทางของเหตุปัจจัย

ปัญญาไม่จบแค่นี้ แต่ครอบคลุมตลอดขึ้นไปจนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมดาของสังขาร ถึงขั้นที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์โดยสิ้นเชิง

**๒.** ในแง่ ***ครบรอบ*** หรือ ***ตลอดวงจร*** การพัฒนาทุกด้านหรือทุกอย่าง ควรตรวจสอบให้เป็นการปฏิบัติที่ครบวงจร ไม่ใช่ครึ่งๆ กลางๆ ซึ่งจะทำให้ได้ผลครึ่งๆ กลางๆ หรือได้ผลดีไม่สมบูรณ์ อาจจะดีครึ่งหนึ่ง เสียครึ่งหนึ่ง หรือดีด้านหนึ่ง แต่ไปเสียอีกด้านหนึ่ง

ขอยกตัวอย่างการปฏิบัติธรรมสักข้อหนึ่ง ซึ่งใช้ได้ในการพัฒนาทุกอย่าง ดังเช่น การปฏิบัติตามหลักอนิจจัง

***อนิจจัง*** หมายถึง ความไม่เที่ยง มีหลักการในทางปฏิบัติ ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๒ ช่วง คือ

*ช่วงที่ ๑* **ทำจิต** หรือ**ปรับใน** เป็นช่วงรู้เท่าทันคติธรรมดาของสิ่งทั้งหลายที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่เป็นไปตามความปรารถนาของใคร เกิดขึ้นแล้วก็จะต้องดับสลายไป ทำให้ปลงใจได้ หายทุกข์โศก สบายใจไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรม

*ช่วงที่ ๒* **ทำกิจ** หรือ**ปรับนอก** เป็นช่วงสืบค้นเหตุปัจจัยของความไม่เที่ยง ที่ปรากฏออกมาเป็นอาการอย่างนั้นๆ

(เช่นว่า เสื่อม หรือเจริญ) ว่าทำไมจึงเสื่อม ทำไมจึงเจริญ ทำอย่างไรจึงจะไม่เสื่อม ทำอย่างไรจึงจะเจริญ แล้วลงมือแก้ไขหรือสร้างเสริมด้วยความไม่ประมาท ให้เป็นไปในแนวทางที่ต้องการ (เช่นว่า ให้เจริญ ไม่ให้เสื่อม) ด้วยการทำการที่ตัวเหตุตัวปัจจัยนั้นๆ ทำให้ทำการได้สำเร็จผลดีตามต้องการหรือตามที่ควรจะเป็น

ถ้าปฏิบัติครบทั้ง ๒ ช่วง ก็เรียกว่าเป็นการปฏิบัติที่ครบรอบ หรือตลอดวงจร ได้ผลสมบูรณ์ ทั้งสบายใจหายทุกข์ และทำงานหรือแก้ปัญหาสำเร็จ

แต่ถ้าปฏิบัติไม่ตลอดวงจร ก็ได้ผลครึ่งเดียว และอาจตามมาด้วยผลเสียหลายอย่าง เช่น เมื่อประสบความเสื่อมหรือความสูญเสียอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว รู้เท่าทันธรรมดาที่เกิดดับตามเหตุปัจจัย ก็สบายใจหายเศร้า เป็นอันจบช่วงที่ ๑ แต่ไม่ต่อช่วงที่ ๒ คือ ไม่คิดสืบสาวเหตุปัจจัยและไม่จัดการกับเหตุปัจจัยนั้น ก็เกิดผลเสีย คือ ตกอยู่ในความประมาท ไม่ได้แก้ปัญหา ไม่ได้ทำการสร้างสรรค์ นานเข้าบ่อยเข้าอาจกลายเป็นคนเฉื่อยชาเกียจคร้านไป

ตรงข้าม ถ้าข้ามช่วงที่ ๑ เสีย ปฏิบัติแต่ช่วงที่ ๒ ก็อาจทำการสำเร็จ แต่ทำด้วยความเร่าร้อนกระวนกระวาย จิตใจไม่สบาย ไร้ความสุข

ถ้าศึกษาพระพุทธศาสนาให้เข้าใจชัดเจน รู้จักเลือก รู้จักจับธรรมให้ถูกหลัก นำมาใช้อย่างฉลาด ปฏิบัติให้รอบด้าน และตลอดวงจร การพัฒนาก็มีทางที่จะสัมฤทธิ์ผลดีโดยสมบูรณ์ เป็นการพัฒนาทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ เป็นการพัฒนาทั้งตัวคนและสิ่งที่คนไปพัฒนา แก้ไขข้อผิดพลาดที่สืบมาจากอดีต และเสริมส่วนที่ขาดไปของปัจจุบัน

อย่างน้อย เมื่อดำรงในอัปปมาทธรรม เอาใจใส่ขวนขวายที่จะแก้ไขและสร้างสรรค์อยู่ตลอดเวลา การพัฒนาก็ยากที่จะล้มเหลวหรือผิดพลาด

ถ้าจะกล่าวสรุปในแง่หนึ่ง พระพุทธศาสนาก็เป็นทั้งแกนนำ และเป็นส่วนเติมเต็มของการพัฒนา ช่วยให้การพัฒนาประเทศชาติดำเนินไปอย่างถูกทิศทางและครบถ้วนสมบูรณ์ นำมาซึ่งความเจริญมั่นคงและสันติสุขแก่ประชาชนได้อย่างแท้จริง

- ๑๐ -

# พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งของดีมีค่า ที่ชนชาติไทยมอบให้แก่อารยธรรมของโลก

ชนชาติหนึ่งๆ นอกจากมีหน้าที่ต้องพัฒนาประเทศชาติของตนเองแล้ว ก็พึงมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และส่งเสริมอารยธรรมของโลกด้วย

ตามประวัติศาสตร์ จะเห็นได้ว่า ชนชาติบางชนชาติก็มีส่วนร่วมอย่างมากมายในการทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าแห่งอารยธรรมของมนุษย์ บางชนชาติก็มีส่วนร่วมเล็กน้อย บางชนชาติก็ไม่ปรากฏว่าได้มีบทบาทใดๆ ที่ชัดแจ้งในเรื่องนี้เลย

ชนชาติไทยเป็นชนชาติที่เก่าแก่มากชนชาติหนึ่ง มีวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้าอย่างสูงมาตลอดเวลายาวนาน จึงได้มีส่วนร่วมในการสร้างเสริมอารยธรรมของโลกด้วย แม้ว่าจะอยู่ในขอบเขตที่ไม่กว้างนัก

ส่วนร่วมที่ว่านี้ ก็คือ ศิลปวัฒนธรรมไทย ซึ่งพัฒนาขึ้นมาจนมีแบบแผนเป็นของตนเอง อย่างที่เรียกว่ามีเอกลักษณ์

ของความเป็นไทยเด่นชัด ศิลปวัฒนธรรมไทยเหล่านี้ มีพระพุทธศาสนาเป็นแหล่งกำเนิดใหญ่ ดังได้กล่าวมาแล้ว

ศิลปวัฒนธรรมไทย ที่ว่าได้พัฒนามาจนมีเอกลักษณ์ของตนเองนั้น เป็นเรื่องของอดีตแทบทั้งสิ้น ส่วนที่เป็นปัจจุบันมีน้อยอย่างยิ่ง เพราะศิลปวัฒนธรรมไทยที่สืบมาแต่เดิมนั้น ถึงปัจจุบัน ต้องนับว่าอยู่ในสภาพที่เรียวมาก

ในช่วง ๑ ศตวรรษเศษๆ ที่ผ่านมา สังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปมาก คนไทยหันไปสนใจสิ่งแปลกใหม่ที่ยอมรับกันว่าเป็นความเจริญจากตะวันตก และรับเอาวัฒนธรรมภายนอกเข้ามาอย่างไม่อั้นไม่ยั้ง โดยเฉพาะในส่วนของระบบการต่างๆ และเทคโนโลยี พร้อมทั้งสิ่งเสพบริโภคทั้งหลาย

ในช่วงเวลานี้ ศิลปวัฒนธรรมไทยที่สืบกันมา ก็ถูกเมินเฉยละเลย และแม้กระทั่งทอดทิ้ง จนบางส่วนบางอย่างเลือนลางหดหาย หรือถูกตัด ขาดตอน หมดไปเลยก็มี

ส่วนวัฒนธรรมใหม่ หรือของใหม่ที่เรารับเข้ามาจากภายนอกนั้น ก็มีการพัฒนาอย่างรวดเร็วจากแหล่งอื่นหรือแหล่งเดิมของมัน ทำให้มีส่วนเพิ่มพูนที่หลั่งไหลเข้ามาอย่างนองเนือง จนแม้แต่เพียงรับเอาก็แทบไม่ทัน

ภาพของสังคมไทยที่ปรากฏเด่นชัดในปัจจุบัน ได้แก่ ความมีค่านิยมตามอย่างวัฒนธรรมตะวันตก โดยเฉพาะการตกอยู่ในภาวะเป็นผู้ตาม ด้วยการคอยรอรับความเจริญใหม่ๆ จากภายนอก

ในเมื่อมีท่าทีแห่งการรับเอา และไม่ได้ตั้งตัวคิดเตรียมว่าตนควรจะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างเป็นตัวของตัวเองอย่างไร อาการของคนไทยต่อวัฒนธรรมภายนอกในสมัยใหม่นี้ จึงเป็นไปในลักษณะของผู้เสพหรือผู้บริโภคแทบทั้งสิ้น

ในเมื่ออยู่ในฐานะของผู้เสพหรือบริโภค ก็ไม่ได้ช่วยพัฒนาแม้แต่วัฒนธรรมหรือของใหม่ที่รับเข้ามา สังคมไทยในสภาพเช่นนี้ จึงแทบไม่มีอะไรเป็นของตัวเอง และแทบไม่มีส่วนร่วมในการสร้างเสริมอารยธรรมของโลก เพราะไม่มีอะไรที่ตนสร้างสรรค์ขึ้นใหม่เอง ที่จะเอาไปเพิ่มให้เขา

สิ่งทั้งหลายที่ถือว่าเป็นความเจริญใหม่ๆ ทันสมัย ซึ่งมองเห็นหรูหราโอ่อ่าอยู่ในเมืองใหญ่และในกรุง ก็ล้วนเป็นของรับเอามาจากเขา หรือทำตามอย่างเขา ซึ่งเขาเองก็มีอยู่แล้ว หรือมีดีเหนือกว่าด้วยซ้ำ

เมื่อจะแสดงอะไรที่เป็นของตนเองแก่คนพวกอื่น ก็จึงต้องหันไปหยิบยกเอาศิลปวัฒนธรรมสมัยเก่าๆ ออกมาอวด

แม้ถึงคนพวกอื่นจากภายนอกที่เข้ามาเยี่ยมเยือนศึกษามองหาความเป็นไทย หรือของดีของไทย ก็ชื่นชมเห็นคุณค่าแต่เฉพาะศิลปวัฒนธรรมไทยที่สืบมาหรือหลงเหลือจากอดีต พากันนำไปเผยแพร่หรือกล่าวขวัญ มิได้เห็นความสำคัญหรือชื่นชมตึกระฟ้า รถยนต์โอ่อ่ารุ่นล่าสุด เครื่องบินยักษ์จัมโบ โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ เป็นต้น ซึ่งพวกเขาก็มีหรือเห็นได้ในที่อื่น แม้แต่ชนิดที่ดีกว่า ก้าวหน้ายิ่งกว่า

การมีวัตถุอุปกรณ์และระบบการต่างๆ ที่ทันสมัยมีคุณค่ามีประโยชน์ทั้งหลายนั้น ก็เป็นสิ่งที่ดี มิใช่ข้อเสียหาย เข้าหลักที่ว่า ***มีดีที่เขามี***

แต่ที่จะให้เขาเห็นคุณค่าเคารพนับถือจริง และได้ชื่อว่ามีส่วนร่วมสร้างเสริมอารยธรรมของโลกด้วยนั้น นอกจากมีดีที่เขามีแล้ว จะต้อง ***มีดีที่เขาไม่มี*** หรือทำให้ดีเหนือกว่า ในสิ่งที่เขามีด้วย

โดยเหตุนี้ คนไทยจะต้องช่วยกันคิดช่วยกันพิจารณาว่า จะพัฒนาประเทศชาติอย่างไร ให้เรามีสิ่งที่ดีมีคุณค่า ซึ่งเกิดขึ้นหรือพัฒนาขึ้นจากภูมิธรรมภูมิปัญญาของเราเอง อันจะทำให้เราเป็นผู้ที่ได้มีส่วนร่วมในการเสริมสร้างอารยธรรมของโลก ช่วยให้มนุษยชาติเจริญก้าวหน้ามีโอกาสบรรลุสันติสุขได้ดียิ่งขึ้น

พระพุทธศาสนา นอกจากเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ชนชาติไทยมีศิลปวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้ามาในอดีตแล้ว ก็ยังคงเป็นสถาบันหลักของประเทศ และเป็นองค์ประกอบสำคัญของสังคมไทยอยู่แม้ในปัจจุบัน

เพียงแต่รอเวลา และรอความสามารถของคนไทย ที่จะนำศักยภาพของพระพุทธศาสนาที่มีอยู่อย่างสูง เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการร่วมพัฒนาภูมิธรรมภูมิปัญญาของมนุษยชาติ ให้อารยธรรมของโลกเจริญประณีตยิ่งขึ้น

ปัจจุบันนี้ ถ้ามองกว้างออกไปในโลก ก็จะเห็นว่า คนจำนวนมากมาย โดยเฉพาะผู้ที่มีการศึกษา ในประเทศที่พัฒนาแล้วอย่างสูง พากันหันมาสนใจศึกษามองเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนามากขึ้นๆ (น่าสังเกตอย่างชวนแปลกใจด้วยว่า ในทางกลับกัน พระพุทธศาสนาดูเหมือนว่าจะเรียวรีและกำลังเสื่อมโทรมหรือสูญหายเหลือน้อยลงไปทุกทีจากประเทศที่ด้อยพัฒนา หรือล้าหลังทั้งหลาย)

ทั้งนี้ เพราะพระพุทธศาสนามีสิ่งที่ชนชาติเหล่านั้นไม่มี ซึ่งสามารถนำไปเสริมเติมส่วนที่บกพร่องขาดแคลนในภูมิธรรมภูมิปัญญาของเขาให้บริบูรณ์ขึ้นมาได้

ประชาชนในประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลายนั้น รู้ตระหนักแล้วว่า แม้ประเทศชาติของเขาจะเจริญก้าวหน้าใน

ด้านวัตถุและระบบการต่างๆ แล้วอย่างมากมาย แต่ก็ยังเกลื่อนกล่นไปด้วยปัญหานานัปการทั้งที่ยังแก้ไม่ได้ และที่เกิดประดังขึ้นมาใหม่ ไม่สามารถบรรลุสันติสุขที่แท้จริง

ด้วยเหตุนั้น เขาจึงคิดว่า วัฒนธรรมและอารยธรรมของเขาได้เดินทางผิดพลาด หรือมิฉะนั้นก็คงขาดปัจจัยหรือองค์ประกอบสำคัญบางอย่างไป และจึงพากันแสวงหาวิถีทางที่ถูกต้อง หรือปัจจัยสำคัญที่ขาดไปนั้น

ในที่สุด หลายคนก็ได้มาพบคำตอบในพระพุทธศาสนา และมองเห็นว่า พระพุทธศาสนาสามารถชี้และชักจูงพวกเขาเข้าสู่วิถีทางแห่งการพัฒนาที่ถูกต้อง พร้อมทั้งสามารถอำนวยองค์ประกอบหรือปัจจัยสำคัญที่ขาดไปในอารยธรรมของเขา ซึ่งจะทำให้เขาแก้ไขปัญหาที่ค้างคาอยู่ เข้าถึงชีวิตที่มีความหมายและความสุขที่แท้จริงได้

สิ่งที่ขาดไปในอารยธรรมของชนชาติที่พัฒนาแล้วเหล่านี้ ก็คือ ***การพัฒนาด้านจิตปัญญา*** *หรือ การพัฒนาจิตใจ และการพัฒนาปัญญา* ที่เรียกว่า *สัมมาปัญญา* ซึ่งเป็นการพัฒนาสองด้านหรือสองระดับ ที่เป็นแดนถนัดเป็นพิเศษของพระพุทธศาสนา

ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงอำนวยประโยชน์ มีคุณค่าอย่างยิ่ง ต่ออารยธรรมของมนุษยชาติ เพราะสามารถชี้นำ

บอกทาง ที่จะทำให้การพัฒนาอารยธรรมดำเนินไปอย่างถูกต้องสมบูรณ์ ส่งผลให้มวลมนุษย์ประสบสันติสุขและอิสรภาพได้ตามความมุ่งหมาย

ในทางตรงข้าม ประเทศด้อยพัฒนา หรือล้าหลัง บางประเทศ กลับปล่อยให้พระพุทธศาสนาเสื่อมโทรมหรือสูญหายไปจากประเทศของตน ที่ถึงกับตั้งเจตนาตัดรอน หรือทำลายล้างเสียก็มี

การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเหตุว่า ประเทศเหล่านี้ ได้เริ่มนับถือพระพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งที่ตนยังมีความเจริญน้อย

การยอมรับนับถือในครั้งนั้น ก็คือ การตกลงที่จะปฏิบัติจากจุดที่ตนยังอยู่ห่างไกลหลักการของพระพุทธศาสนา ให้ก้าวหน้าไปในทิศทางที่จะเข้าถึงพระพุทธศาสนามากขึ้นๆ ตามลำดับ และรับเอาได้เฉพาะแต่หลักการและคุณค่าบางส่วนที่ตนจะรู้เข้าใจและใช้ประโยชน์ได้ในเวลานั้นๆ หรือเท่าที่ผู้เผยแพร่หลักธรรมในยุคสมัยนั้นจะสามารถนำเสนอได้

ต่อมา เมื่อปฏิบัติเจริญก้าวหน้าไปบ้างระยะหนึ่ง ก็กลับเสื่อมถอยลง เพราะเหตุปัจจัยต่างๆ เช่น เหตุการณ์ทางการเมือง มีศึกสงครามภายนอกบ้างภายในบ้าง ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในทางที่ไม่เอื้ออำนวย

บ้าง ศาสนศึกษาและสถาบันศาสนาเสื่อมโทรมเสียเองบ้าง ความเชื่อถือหรือลัทธิศาสนาอื่นเข้ามาปะปนบ้าง เป็นต้น รวมทั้งภูมิหลัง ซึ่งไม่มีพื้นฐานที่หนักแน่นเพียงพอที่จะต่อรับกับคุณค่าใหม่ได้ดี

ต่อมา แม้จะมีการปรับปรุงและกลับเจริญขึ้นอีก แล้วก็กลับเสื่อมลงอีก เจริญและเสื่อมสลับกันมาตลอดเวลายาวนาน และระหว่างนั้น รูปแบบต่างๆ ที่พัฒนาขึ้นมาทีละน้อยๆ ก็ค่อยๆ สะสมพอกพูนมากขึ้น จนทำให้เนื้อหาสาระของพระพุทธศาสนาถูกจำกัดปกคลุมอยู่ภายในเครื่องห่อหุ้มแห่งรูปแบบที่จับตัวแข็งทื่อ

จากภาวการณ์ที่เป็นมาอย่างนี้ เมื่อใกล้จะถึงยุคปัจจุบัน ก็อยู่ในสภาพที่เฉื่อยชา ซึ่งจัดได้ว่าอยู่ข้างเสื่อม ศาสนิกชนส่วนใหญ่ยังอยู่ห่างไกลจากหลักการของพระศาสนา หรือมิฉะนั้น ก็ดึงหลักการของพระศาสนาลงมาปรับให้เข้ากับสภาพของตน ความรู้ความเข้าใจแท้จริงในพระศาสนามีน้อย พระพุทธศาสนาถูกพอกด้วยความเชื่อถือและข้อปฏิบัติที่เข้ามาปะปนจากภายนอกเป็นอันมาก

ในสภาพที่ว่านี้ พอดีวัฒนธรรมจากประเทศตะวันตกหลั่งไหลเข้ามา ประชาชนเห็นสิ่งดีแปลกใหม่ที่ตนไม่มี โดยเฉพาะความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุทั้งหลาย ก็ตื่นเต้น

หันมาระดมให้ความสนใจ ต้อนรับเอาเข้ามาๆ และเพลินชื่นชม ซึ่งในเวลาเดียวกันนั้น ก็เป็นเหตุให้ละเลยไม่ได้เอาใจใส่ศาสนา ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมของตน

ศาสนาและศิลปวัฒนธรรมนั้น เมื่อยิ่งถูกปล่อยปละละเลยไม่เอาใจใส่ ก็ยิ่งเฉื่อยยิ่งเสื่อมลงไปอีก ชนชาตินั้นก็มัวเพลิดเพลินกับ***สิ่งดีที่ตนไม่มี*** ซึ่งระดมรับเอาเข้ามา พร้อมกับที่ไม่ใส่ใจและไม่รู้จักที่จะใช้ประโยชน์จากพระพุทธศาสนา เพราะตนเองก็ไม่มีความรู้และไม่ได้ศึกษาให้เข้าใจเป็นอันไม่ได้ประโยชน์จาก***สิ่งดีที่ตนมี***

ในที่สุด ก็มองไม่เห็นคุณค่า พระพุทธศาสนาจึงค่อยๆ เสื่อมโทรมหรือสูญหายหรือถึงกับถูกตัดรอนทำลายด้วยเจตนา

พูดสั้นๆ ว่า *ประเทศเหล่านี้มัวสนใจแต่สิ่งดีที่ตนไม่มี ไม่ใส่ใจสิ่งดีที่ตนมี* ยิ่งกว่านั้น ยังไม่เพียรพยายามทำสิ่งดีที่ตนไม่มีให้มีขึ้นเป็นของตนเอง โดยไม่ต้องคอยรับเอาจากพวกอื่น และสิ่งดีที่ตนมี ก็กลับทอดทิ้ง หรือคิดทำลาย แทนที่จะพยายามขุดค้นคุณค่าหาทางนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ อันเป็นสภาพอย่างหนึ่งของประเทศที่ล้าหลังหรือด้อยพัฒนาทั้งหลาย

สภาพที่เป็นไปในประเทศพัฒนาแล้วอย่างสูง และประเทศด้อยพัฒนา ที่ได้กล่าวมาตามลำดับนี้ ทั้งสองฝ่ายเป็นบทเรียนที่มีค่าสำหรับชนชาติไทย

ฝ่ายแรก มีสิ่งดีที่ตัวทำได้เป็นของตนเอง คือมีความเจริญด้านวัตถุและระบบการต่างๆ และแสวงหาสิ่งดีที่ตนไม่มี (หรือมีไม่พอ) โดยใฝ่จะรับเอาคุณค่าทางจิตปัญญาจากแหล่งที่ศึกษาหาได้ ดังที่มาพบในพระพุทธศาสนาเพื่อเติมส่วนที่ตนยังขาดอยู่ให้บริบูรณ์

ฝ่ายหลัง สิ่งดีที่ตนไม่มี ตนอยากจะได้ คืออยากได้และคอยรับเอาความเจริญทางวัตถุที่ตนไม่มีและที่ตนทำไม่ได้ ส่วนสิ่งดีที่ตนมี กลับไม่อยากได้หรือไม่ใส่ใจ ได้แก่ละเลยหรือทอดทิ้งคุณค่าทางจิตปัญญาในพระพุทธศาสนาที่ตนมีอยู่แล้ว ไม่รู้จักศึกษานำมาใช้ให้เป็นประโยชน์

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ฝ่ายแรกกำลังจะมีหรือทำให้มีครบทั้งสองอย่าง ส่วนฝ่ายหลัง กำลังจะหมดหรือทำให้ไม่มีทั้งสองอย่าง

จะเห็นว่า ฝ่ายแรกปฏิบัติถูก และกำลังจะก้าวไปสู่ความสมบูรณ์ ฝ่ายหลังปฏิบัติผิด และกำลังจะไม่มีอะไรเหลือเป็นของตนเองเลยแม้แต่อย่างเดียว

จะดูความหมายที่ว่าพัฒนาหรือไม่ ก็ดูได้ที่ปัญญาตรงนี้

ว่าที่จริง ทั้งสองฝ่ายต่างก็มีคนละอย่าง และขาดคนละอย่าง สิ่งที่ฝ่ายแรกมี ฝ่ายหลังไม่มี สิ่งที่ฝ่ายหลังมี ฝ่ายแรกไม่มี

วิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง ก็คือการทำอย่างเสมือนแลกเปลี่ยนกัน หมายความว่า แต่ละฝ่ายต่างก็รักษาและฟื้นฟูหรือขัดเกลาสิ่งดีที่ตนมีอยู่แล้วให้ใช้ประโยชน์ได้เต็มที่ และต่างก็ทำสิ่งดีที่ตนยังไม่มี ซึ่งอีกฝ่ายหนึ่งมี ให้มีขึ้นเป็นของตนเองบ้าง โดยทำขึ้นมาให้มีอย่างเขา กล่าวคือ

ฝ่ายแรก(ประเทศที่พัฒนาอย่างสูงแล้ว) รักษาความเจริญทางวัตถุที่ตนมี ให้อยู่ในขอบเขตที่พอดี และศึกษาเสาะหาคุณค่าทางจิตปัญญา (ในกรณีนี้ คือ พระพุทธศาสนา) ที่ตนไม่มีหรือบกพร่อง มาเสริมระบบชีวิตของพวกตนให้สมบูรณ์

ฝ่ายหลัง (ประเทศที่ล้าหลัง หรือกำลังพัฒนา) ศึกษาพระพุทธศาสนาที่ตนมีอยู่ แล้วนำเอาคุณค่าทางจิตปัญญามาใช้นำทางการจัดระบบชีวิตให้ได้ผลดี และเพียรพยายามสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุ วิทยาการ และระบบการต่างๆ ที่ตนไม่มีหรือยังล้าหลัง ให้มีขึ้นอย่างเพียงพอที่จะเป็นพื้นฐานรองรับคุณค่าทางจิตปัญญาในระบบชีวิตที่พัฒนาอย่างสมบูรณ์

บทเรียนโดยสรุปคือ ***รักษาสิ่งดีที่ตนมีอยู่แล้ว ให้มีคุณค่าอำนวยผลดีอย่างแท้จริง และสร้างสรรค์สิ่งดีที่ตนยังไม่มี ให้มีขึ้นเป็นของตนเอง*** ทำให้มีขึ้นครบถ้วน ๒ อย่าง ทั้งความเจริญทางวัตถุให้เป็นพื้นฐานที่เพียงพอสำหรับการมีชีวิตที่ดี และคุณค่าทางจิตปัญญาจากพระพุทธศาสนาพอสำหรับนำทางการดำเนินชีวิตที่ดี

ความที่กล่าวมานี้ ชี้ให้เห็นว่า การที่ชนชาติไทยในปัจจุบันจะมีความเป็นตัวของตัวเอง และมีอะไรที่จะช่วยเป็นส่วนเสริมให้แก่อารยธรรมของมนุษยชาติได้นั้น จะต้องปฏิบัติ ดังนี้

**ก**. รักษาและสืบทอดศิลปวัฒนธรรมไทยในส่วนที่ดีงาม ซึ่งมีมาแต่อดีต สามารถพัฒนาต่อให้เติบขยาย งอกงาม มีคุณค่าสบสมัย คือให้ผลดีสอดคล้องเข้ากันกับสภาพทั้งปัจจุบันและที่จะเป็นต่อไป (ต่ออดีตกับปัจจุบัน และโยงถึงอนาคต)

**ข**. นอกจากสืบต่อ พัฒนา และถ่ายทอดสิ่งดีที่ตนมีตามข้อ ก. แล้ว จะต้องเพียรพยายามสร้างสรรค์สิ่งดีที่ตนยังไม่มี ให้เป็นของทำได้ด้วยตนเอง และให้มีเป็นของตนเอง จนมีครบทั้งสองอย่าง ทั้งสิ่งดีที่ตนมีก็ยังคงมีอยู่ และสิ่งดีที่ตนไม่มีก็ทำให้มีขึ้น

โดยเฉพาะคุณค่าทางจิตปัญญาที่เคยมีมาในพระพุทธศาสนาของตน ก็ดำรงรักษาไว้ และสืบค้นเอาขึ้นมาใช้ได้ ความเจริญทางวัตถุของคนอื่นที่ตนต้องการและควรจะมี ก็เพียรพยายามให้มีขึ้นโดยให้เป็นของที่ทำได้ด้วยตน ไม่ใช่เป็นอยู่เพียงในฐานะผู้เสพหรือบริโภคของที่รอรับจากคนอื่น

**ค**. ชนชาติไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นสมบัติล้ำค่า อันแสดงหลักการพัฒนาทางจิตใจและสัมมาปัญญาที่จะใช้แก้ปัญหาของโลกปัจจุบันนี้ได้ดี หลักการนี้เป็นสิ่งที่ขาดไปหรือพร่องอยู่ในอารยธรรมของมนุษยชาติ ซึ่งชนชาติที่เรียกว่าพัฒนาแล้วก็ยอมรับกันมากขึ้น

ชนชาติไทยนั้น นอกจากจะพึงศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง และจับเอาเนื้อหาสาระของหลักการนี้มาใช้พัฒนาประเทศชาติของตนแล้ว ก็พึงเห็นเป็นโอกาสที่จะช่วยแก้ปัญหาของมวลมนุษย์ และพัฒนาอารยธรรมของโลกให้สมบูรณ์ ด้วยการนำเสนอพุทธธรรมแก่ชาวโลก เฉพาะอย่างยิ่งแก่ชาวประเทศพัฒนาแล้วที่กำลังต้องการอยู่นั้น โดยวิธีฉลาดเฟ้น ฉลาดแสดงอย่างสบสมัยสบสถานการณ์

ข้อพึงปฏิบัติ ๓ อย่างที่กล่าวมานี้สัมพันธ์ต่อเนื่องกัน

แต่ข้อซึ่งเป็นที่รวมแห่งคุณค่าอันสูงสุด ก็คือ ลำดับสุดท้าย ได้แก่ การที่ชนชาติไทยสามารถมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างอารยธรรมของโลก ด้วยการเจียดแจกสมบัติอันล้ำค่าของตน กล่าวคือ **พุทธธรรม** ให้แก่ชนทุกชาติที่กำลังต้องการ ในฐานะที่พระพุทธศาสนานั้น เป็นส่วนเติมเต็มแห่งอารยธรรมของมวลมนุษย์

# *สรุป*

พระพุทธศาสนาเท่าที่คนไทยเราเกี่ยวข้อง อาจแยกได้เป็น ๒ ด้าน คือ

- ด้านที่เป็น **ธรรมวินัย** โดยเฉพาะส่วนที่เรียกว่าพุทธธรรม อย่างหนึ่ง และ
- ด้านที่เป็น **วัฒนธรรม** อีกอย่างหนึ่ง

อย่างแรกคือ ***ธรรมวินัย*** หมายถึงหลักการเดิมแท้ๆ ล้วนๆ ของพระพุทธศาสนา หรือตัวแท้ตัวจริงของพระพุทธศาสนานั้น ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน หรือทรงแสดงและทรงบัญญัติไว้ ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และรักษาสืบทอดต่อกันมาด้วยการจารึกจดจำและสื่อสารอ้างอิงพระคัมภีร์เหล่านั้น

อย่างหลังคือ ***วัฒนธรรม*** หมายถึง พระพุทธศาสนาอย่างที่คนไทยรู้เข้าใจ และประพฤติปฏิบัติสะสมสืบต่อกันมา จนซึมแทรกเข้าไปในชีวิตจิตใจ กลายเป็นส่วนหนึ่งแห่งลักษณะนิสัยและความเป็นอยู่ ซึ่งปรากฏออกมาทางวิถีชีวิตของหมู่ชน และอาศัยหมู่ชนที่ดำเนินตามวิถีชีวิตนั้นนั่นแหละเป็นเครื่องรักษาสืบทอดตัวมันเอง

พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย ต้องอาศัยการศึกษาเล่าเรียน และตั้งใจปฏิบัติ จึงจะปรากฏตัวและแสดงผลได้ แต่พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม ปรากฏตัวและแสดงผลอย่างเป็นไปเองในวิถีชีวิตที่ดำเนินอยู่โดยไม่ต้องรู้ตัว

พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย และพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมนั้น ต่างก็สัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกัน

กล่าวคือ การที่พระพุทธศาสนาจะกลายเป็นพระพุทธศาสนาของไทย เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตไทย หรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับความเป็นไทยได้ ก็เพราะได้สะสมสืบทอดซึมแทรกเข้าไปในชีวิตจิตใจของคนไทยทั่วไปจนกลายเป็นวัฒนธรรมของไทย

แต่ในเวลาเดียวกัน พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย ก็เป็นหลักกลางหรือเป็นมาตรฐานสำหรับทบทวนตรวจสอบว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมเข้าใกล้หรือถอยห่างออกไปจากหลักการที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา และเป็นแหล่งซึ่งอำนวยเนื้อหาสาระสำหรับปรับหรือช่วยดึงพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมให้เข้าสู่หรือให้ใกล้เข้ามาสู่หลักการที่แท้จริงของพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้นๆ

พูดง่ายๆ ว่า

- ถ้าไม่กลายเป็นพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัยก็ไม่อาจเข้าสู่ความเป็นไทย และ
- ถ้าไม่ได้ศึกษาตรวจสอบและคอยเพิ่มสาระจากพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมก็จะถอยห่าง หรือเคลื่อนคลาดจากหลักการที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาออกไปเรื่อยๆ

พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย โดยเฉพาะพุทธธรรม ไม่มีการเสื่อม ไม่มีการเจริญ เพราะเป็นความจริงที่ดำรงอยู่ตามธรรมดาของมัน และเป็นหลักการที่เป็นกลางๆ สุดแต่ใครจะศึกษา และนำมาใช้ให้ได้ผลดีเหมาะกับกาลเทศะอย่างไร

คำที่พูดว่า พระพุทธศาสนาเจริญหรือเสื่อมนั้น หมายถึง พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม หรือพระพุทธศาสนาที่เชื่อถือและปฏิบัติกันอยู่ในวิถีชีวิตของหมู่ชนนั้นๆ

คำว่า “พุทธศาสนาเสื่อม” หมายความว่า พุทธศาสนาที่หมู่ชนนั้นเชื่อถือและปฏิบัติอยู่ในเวลานั้น เลือนลางหรือห่างเหินจากหลักการที่แท้จริง คือจากธรรมวินัยไกลออกไปมากขึ้น ความรู้ความเข้าใจและการปฏิบัติตามธรรมวินัย จางคลาย และลดน้อยลงไปจากวิถีชีวิตของหมู่ชนนั้น

คำว่า “พระพุทธศาสนาเจริญ” หมายความว่า พระพุทธศาสนาที่หมู่ชนนั้นเชื่อถือและปฏิบัติอยู่ในเวลานั้น หนักแน่นหรือใกล้เคียงมากขึ้นในทางที่เป็นไปตามหลักการที่แท้จริง คือ ธรรมวินัย ความรู้ความเข้าใจและการปฏิบัติตามธรรมวินัยเฟื่องฟู และซึมแทรกเข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตของหมู่ชนนั้นมากขึ้น

พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ได้ผ่านความเปลี่ยนแปลงต่างๆ มามากมายตลอดเวลายาวนานในประวัติศาสตร์ มีทั้งความเสื่อมและความเจริญสลับกันไป

มองในแง่หนึ่ง ความเจริญและความเสื่อมเป็นเรื่องธรรมดา เพราะสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง ตามหลักของความเป็นอนิจจัง จะให้คงที่อยู่อย่างเดิม เป็นไปไม่ได้

โดยเฉพาะความเสื่อมย่อมเกิดขึ้นได้ง่ายกว่าความเจริญ เหมือนล้อเลื่อนที่ตั้งอยู่ ณ จุดหนึ่งบนทางลาด ถ้าปล่อยก็ย่อมเลื่อนไหลในทางที่ต่ำลงไป

การที่จะไม่ให้ไหลลง แม้แต่เพียงจะให้ทรงอยู่กับที่ ก็ต้องใช้ความพยายามขืนไว้ ไม่ต้องพูดถึงการที่จะให้เลื่อนขึ้นไป ซึ่งจะต้องใช้กำลังมากมายในการขับเคลื่อนหรือผลักดัน ยิ่งถ้าให้ขึ้นบนทางยาวจนถึงจุดสูงสุด ก็ยิ่งยากแทบสุดเข็น

ข้อเปรียบเทียบนี้เป็นเพียงเรื่องของวัตถุ ซึ่งไม่มีชีวิตจิตใจ ใช้แต่กำลังเพียรพยายามด้วยแรงกาย ก็ยังยาก

ยิ่งวัฒนธรรมนี้ มีองค์ประกอบสลับซับซ้อน และเป็นเรื่องของมนุษย์ที่มีชีวิตจิตใจ การจัดการให้เป็นไปในทางที่มุ่งหมาย ก็ยิ่งยากมากกว่านั้น

พระพุทธศาสนาที่ได้กลมกลืนเข้ามาเป็นเนื้อหาของวัฒนธรรมไทย เมื่อผ่านกาลเวลายาวนาน ถ้าไม่เพียรพยายามคอยตรวจสอบเนื้อหานั้นกับหลักการที่แท้คือธรรมวินัย ไม่คอยดึงให้เดินหน้าใกล้เข้ามาสู่หลักการที่แท้นั้นมากขึ้นๆ หรือไม่หมั่นเติมเนื้อหาสาระของธรรมวินัยเข้าไปเสริมไว้เรื่อยๆ ก็ย่อมเสื่อมโทรมและเลอะเลือนไปอย่างแน่นอน

สาเหตุซึ่งมักพ่วงมากับความเก่าแก่คร่ำคร่าที่เนื่องจากความล่วงกาลผ่านเวลายาวนาน อันทำให้เกิดความเสื่อมโทรมเลอะเลือนแก่พระพุทธศาสนา มีข้อที่สำคัญดังนี้

***ก. ภาวะลงร่อง และแข็งทื่อ*** ซึ่งทำให้จำกัดตัวคับแคบเวียนวนอยู่ในที่เดิม หรือย่ำอยู่กับที่ และยากต่อการแก้ไขปรับปรุง ยากที่จะปรับใช้ให้เกิดประโยชน์สบสมัย สบเหตุการณ์

ภาวะนี้มักเกิดขึ้นเพราะเหตุว่า สิ่งที่เชื่อถือและปฏิบัติสืบๆ กันมายาวนาน เมื่อสักว่าทำตามๆ กันไป ก็มักทำให้เกิดการย้ำเน้นเด่นชัดอยู่ในความหมายเพียงแง่หนึ่งแง่เดียว หรือเกิดความซ้ำที่ซ้ำทางตายตัว ตลอดจนเกิดมีรูปแบบขึ้นมาจับตัวแข็งทื่อ และกลายเป็นเครื่องห่อหุ้มคลุมปิดไว้

***ข**. ภาวะคลาดเคลื่อน และไขว้เขว* ซึ่งทำให้วิปริตผิดเพี้ยนห่างไกลออกไปจากหลักการและความหมายที่แท้จริง ตลอดจนหลงพลาดออกไปนอกลู่นอกทาง

ภาวะนี้เกิดขึ้นเพราะการแปลความหมายผิดพลาด และปฏิบัติด้วยความประมาท ไม่หมั่นตรวจสอบกับหลักการเดิมแท้ให้ถูกต้องชัดเจนอยู่เสมอ

***ค**. ภาวะเคลือบพอก และปะปน* ซึ่งทำให้ลางเลือนและเลอะเลือน มองไม่เห็นของจริง และสับสน จับผิดจับถูก หลงเอาสิ่งที่เคลือบที่พอกหรือปลอมปนอยู่ เป็นตัวแท้ตัวจริง

ภาวะนี้เกิดจากการขาดความรู้ความเข้าใจ และปล่อยให้ความเชื่อถือและข้อปฏิบัติภายนอกเข้ามาหุ้มห่อบดบัง หรือคลุกเคล้าปนเปกับเนื้อหาสาระที่แท้จริง จนเห็นสิ่งเคลือบพอกเป็นของจริง หรือแยกของจริงไม่ออก

***ง. ภาวะถดถอย และล้าหลัง*** ซึ่งทำให้ไม่สามารถก้าวหน้าใกล้เข้าไปสู่หลักการที่แท้ของพระพุทธศาสนา แต่กลายเป็นห่างไกลออกไปจากหลักการที่แท้นั้นมากยิ่งขึ้น

ภาวะนี้เกิดจากความขาดการศึกษา ขาดความรู้ความเข้าใจและปล่อยปละละเลย มัวแต่จมอยู่กับเรื่องราวเก่าๆ ไม่ปรับปรุงความเชื่อถือและการปฏิบัติ ด้วยการคอยดึงให้ใกล้เข้าไปๆ สู่หลักการที่แท้ของพระศาสนา ไม่ศึกษาธรรมวินัยให้รู้เข้าใจ โดยสัมพันธ์กับสภาพความคิดนึกและความเป็นไปต่างๆ ที่เป็นอยู่จริงในเวลานั้นๆ

ปัจจุบันนี้ พระพุทธศาสนาในประเทศไทยมีสภาพดังที่ได้กล่าวข้างต้น คือ คนไทยส่วนใหญ่ละเลยหรือทอดทิ้งศิลปวัฒนธรรมของตนที่สืบมาแต่อดีต หันไปตื่นเต้นสนใจรับและลอกเลียนวัฒนธรรมจากประเทศตะวันตก สภาพเช่นนี้ได้เป็นมาตลอดเวลา ๑ ศตวรรษเศษๆ

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาประมาณ ๒ ทศวรรษที่ผ่านมานี้ เป็นที่สังเกตว่า ประชาชนทั่วไป รวมทั้งคนรุ่นหนุ่มสาวได้หันมาสนใจศึกษาพระพุทธศาสนากันมากขึ้น โดยเฉพาะคนที่สนใจในการปฏิบัติบำเพ็ญสมาธิ หรือจิตภาวนา นับว่ามีจำนวนมากทีเดียว

โดยนัยนี้ สภาพปัจจุบันของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย เมื่อพิจารณาตามเกณฑ์แบ่งที่เคยพูดไว้ จึงต้องแยกพูดเป็น ๒ ด้าน คือ พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัยกำลังได้รับความสนใจ ตื่นตัวศึกษาปฏิบัติกันแพร่หลาย แต่พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมกำลังเสื่อมถอย เลอะเลือนและถูกละเลย

ภาวะที่แบ่งออกเป็น ๒ ด้านนี้ จะบังเกิดเป็นผลดี ก็ต่อเมื่อมันเป็นเพียงจุดเริ่มต้นแห่งการที่จะกลับเข้าประสานกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันต่อไป

การที่พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม เสื่อมถอย เลอะเลือน และถูกละเลย ย่อมเกิดจากสาเหตุสำคัญ ๒ ประการ คือ

*ประการแรก* คนไทยปล่อยให้ศิลปวัฒนธรรมของตนตกอยู่ในภาวะลงร่อง แข็งทื่อ ภาวะคลาดเคลื่อน ไขว้เขว ภาวะเคลือบพอก แฝง ปะปน และภาวะถดถอย ล้าหลัง

*ประการที่สอง* คนไทยหันไปตื่นเต้นกับความเจริญทางวัตถุและระบบการต่างๆ ที่เข้ามาใหม่จากภายนอก จนมองข้าม ดูถูก ไม่เห็นคุณค่าและความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมของตน

สาเหตุเหล่านี้เป็นปัจจัยหนุนแก่กันและกันเองด้วย กล่าวคือ เมื่อวัฒนธรรมของตนถูกปล่อยให้ตกอยู่ในภาวะลงร่อง แข็งทื่อ ตลอดจนล้าหลังแล้ว ก็ย่อมชวนให้เบื่อหน่าย ไม่น่าสนใจ คนก็ยิ่งหันไปชื่นชมวัฒนธรรมจากภายนอกมากขึ้น

เมื่อคนหันไปเอาใจใส่เพลิดเพลินกับวัฒนธรรมจากภายนอก วัฒนธรรมของตนเองก็ยิ่งถูกปล่อยให้อยู่ในภาวะแข็งทื่อ เป็นต้น ตลอดจนล้าหลังยิ่งขึ้น

ผลรวมก็คือ ความเสื่อมโทรม เลอะเลือน และถูกละเลยแห่งวัฒนธรรมของตนเองมากยิ่งๆ ขึ้นไป

ความจริง ความเสื่อมโทรม เลอะเลือน และถูกละเลยแห่งวัฒนธรรมของตน พร้อมกับการหลั่งไหลเข้ามาของวัฒนธรรมจากภายนอกนั้น นับว่าเป็นการประสบสถานการณ์ร้ายและความกระทบกระเทือน ซึ่งถ้าวางท่าทีให้ถูกต้อง ก็จะทำให้เกิดผลดี คือเป็นเหมือนสัญญาณปลุกที่ทำให้เกิดความรู้ตัว ตื่นตัว และลุกขึ้นมาแก้ไขปรับปรุง

อย่างน้อยก็จะได้เกิดความตระหนักรู้เท่าทันธรรมดาที่ว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมที่ถูกปล่อยให้เป็นไปเรื่อยๆ เฉื่อยๆ จะตกอยู่ในภาวะแข็งทื่อ คลาดเคลื่อน ถูกปะปน และล้าหลัง

เมื่อรู้ตระหนักอย่างนี้แล้ว ก็จะได้รีบเร่งดำเนินการตรวจสอบทบทวนตัวเอง ทำการชำระสะสาง เคาะขูดสนิม ล้างสิ่งที่พอก ลอกสิ่งที่เคลือบ ร่อนกรองสิ่งปลอมปนทิ้งไป และจัดปรับใหม่ให้เข้าที่เข้าทาง กระปรี้กระเปร่า พร้อมที่จะเคลื่อนไหวอย่างคล่องตัวต่อไป

ยิ่งมาประจวบพอดีว่า ขณะนี้คนไทยหันมาสนใจศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัยมากขึ้น ก็เท่ากับเป็นโอกาสเหมาะที่สุด

ทั้งนี้ ด้วยเหตุผลดังได้กล่าวมาแล้วว่า ความเสื่อมโทรมเลอะเลือนของพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม จะแก้ไขได้ก็ด้วยการตรวจสอบกับหลักการที่แท้ในพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย และคอยนำเอาเนื้อหาสาระในพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัยมาเติมใส่อยู่เสมอๆ เพื่อไม่ให้จางคลาย และเพื่อดึงให้เดินหน้าเข้าไปหาหลักการที่แท้นั้นมากยิ่งขึ้นๆ

เมื่อคนหันมาสนใจ ศึกษาปฏิบัติตามธรรมวินัยกันแล้ว ก็เท่ากับได้เครื่องตรวจสอบและเนื้อหาสาระที่ต้องการใช้แก้ไขปรับปรุงนั้นมา โดยไม่ต้องรอหรือหนักแรงกับการทำเรื่องนี้อีก

ในเวลาเดียวกัน แม้ว่าจะเป็นการดีที่คนไทยหันมาสนใจศึกษาปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัยกันมากขึ้น แต่ผู้ที่เห็นแก่ประโยชน์สุขของประเทศชาติอย่างแท้จริง ก็ไม่ควรพอใจเพียงเท่านั้น พึงตระหนักในหลักการที่กล่าวมาแล้วว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัยจะกลายเป็นพระพุทธศาสนาของไทย ก็ต่อเมื่อได้ซึมซาบกลมกลืนเข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย จนกลายเป็นพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม

ถ้าตระหนักดังนี้แล้ว การที่คนไทยหันมาสนใจศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย ก็เท่ากับเป็นการย่างเข้าสู่ขั้นตอนที่สำคัญของการพื้นฟูพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมให้กลับเจริญรุ่งเรืองขึ้นใหม่และก้าวหน้าต่อไปได้อีก

รวมความว่า การศึกษาและปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย เป็นปัจจัยที่ขาดไม่ได้สำหรับการดำรงรักษาและพัฒนาพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม

ดังนั้น ในสภาพปัจจุบัน แม้ว่าพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมจะเสื่อมโทรม เลือนลาง และถูกละเลย แต่เมื่อคนหันมาสนใจศึกษาและปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัยกันมากขึ้น ก็จึงเป็นนิมิตดีว่าพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมจะกลับมีชีวิตชีวารุ่งเรืองเฟื่องฟูขึ้นได้อีก

แต่การจะเป็นอย่างนี้ได้ จะต้องเป็นการกระทำด้วยความสำนึกตระหนักในเป้าหมาย และตั้งใจโน้มการปฏิบัติให้ส่งผลมายังเป้าหมายนั้น คือให้การศึกษาและปฏิบัติตามหลักการแห่งพระธรรมวินัย ส่งผลต่อพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม ด้วยการประสานกลมกลืนเนื้อหาสาระแห่งพระธรรมวินัยนั้นให้ซึมซาบเข้าไปในกระแสความรู้ความเข้าใจและการประพฤติปฏิบัติที่เป็นวิถีชีวิตของหมู่ชน

ถ้าการศึกษาและปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย กับการรักษาสืบทอดพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม ยังดำเนินอยู่คู่เคียงกัน โดยมีความสัมพันธ์ในทางที่อิงอาศัยเกื้อกูลกันดังได้กล่าวมา พระพุทธศาสนาของชาวไทยก็จะยังเจริญมั่นคงอยู่ในประเทศไทย เพื่อประโยชน์สุขโดยตรงแก่ชนชาติไทย และโดยอ้อมแก่มวลชนชาวโลก ตลอดกาลนาน

**พุทธมณฑล** คือ พื้นที่ภายในขอบเขตพิเศษที่ได้อุทิศถวายแด่พระพุทธเจ้า หรือบริเวณที่อุทิศให้เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา ซึ่งได้จัดสร้างขึ้นเพื่อแสดงถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ เป็นหลักฐานและเป็นที่ประกาศยืนยันความจริงที่ว่า

**พระพุทธศาสนา**

- เป็นศาสนาของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทย
- เป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย
- เป็นศูนย์รวมจิตใจให้ชนชาวไทยตั้งอยู่ในสามัคคี
- เป็นหลักการแห่งเสรีภาพในการนับถือศาสนา
- เป็นสถาบันที่ดำรงยืนยงมาคู่ชาติไทย
- เป็นหลักคำสอนสอดคล้องกับลักษณะนิสัยของคนไทยที่รักความเป็นอิสระเสรี
- เป็นแหล่งสำคัญที่หล่อหลอมเอกลักษณ์ของชาติไทย
- เป็นมรดกและเป็นคลังสมบัติอันล้ำค่าของชนชาติไทย
- เป็นหลักนำทางในการพัฒนาชาติไทย และ
- เป็นแหล่งของดีมีค่าที่ชนชาติไทยมอบให้แก่อารยธรรมของโลก

ศูนย์กลางของศาสนาประจำชาตินี้ พึงเป็นจุดรวมพลังชีวิตของพระพุทธศาสนา ดุจหัวใจเป็นศูนย์รวมพลังชีวิตของบุคคล เป็นแหล่งแพร่กระจายหลักการที่แท้ของพระพุทธศาสนาออกไปหล่อเลี้ยงวัดวาอาราม และองค์กรที่เผยแพร่พระธรรมวินัย ดุจหัวใจเป็นแหล่งสูบฉีดโลหิตไปหล่อเลี้ยงอวัยวะทั้งปวงทั่วร่างกาย

**พุทธมณฑล** ในอุดมคติ พึงเป็นศูนย์กลางที่ประมวลรักษา และเผยแพร่พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย เป็นที่ทบทวนตรวจสอบพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมที่เชื่อถือและประพฤติปฏิบัติกันมาในสังคมไทย ให้คงอยู่และคืนเข้าสู่มาตรฐานและครรลองที่ถูกต้อง พร้อมทั้งแพร่กระจายเนื้อหาสาระของพระธรรมวินัยออกไปผสมผสานซึมซาบเข้าสู่วิถีชีวิตของประชาชน ให้พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมมีกำลังมั่นคง และเจริญก้าวหน้าตามแนวทางแห่งหลักการที่แท้ของพระพุทธศาสนา

ถ้าการณ์เป็นไปได้เช่นนี้ พุทธมณฑลที่ร่มรื่นด้วยสวนป่าอันงอกงามน่ารื่นรมย์ ก็จะเป็นสัญลักษณ์แห่งความเจริญงอกงามของพุทธธรรมที่แพร่หลายออกไป อำนวยสันติสุขและความร่มเย็นเบิกบานแก่ประชาราษฎร์ทั่วทั้งสังคม